

ՄԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Գ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1929 — ՅՈՒԼԻՍ

ԹԻԻ — 7

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆՔ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԳԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԳԵՐԱՔԵՐԵԱԼ ԽՆՊԻՐՆԵՐ

Ը.

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՊԱՇՏՈՒՆԻԹԻՒՆԸ

Յ.— ՈՒՍՈՒՄ

Աւելորդ աշխատանք մըն է բացարեւել ուսման կարևորութիւնն ու պէտքը որեւէ մարդու համար, և մանաւանդ անոնց համար որ կոչուած են հանրային ծառայութեան և պատասխանատուութիւններ են ստանձնած: Հոգեւոր պաշտօնէին համար ծառայութեան և պատասխանատուութեան գաղափարէն ալ վեր բան մը կայ, զոր նախ ինքն պիտի հասկնայ և յետոյ պիտի հասկըցնէ զայն ուրիշներուն. — ճշմարիտ կրօնքի գիտութիւնն է այդ բանը:

Եթէ անհրաժեշտ պայման մըն է որ հոգեւոր պաշտօնեան ամէնէն յառաջ պիտի ըլլայ կոչում և նկատագիր ունեցող մարդ մը, այսպիսի մարդ մը եթէ չունենայ պահանջուած մտաւոր պատրաստութիւնը և գիտութիւնը, չի կրնար ծառայել օգտակարապէս: Վասն զի աւետարանական սկզբունքով, հոգեւոր պաշտօնը անձնական փառք և գիրք ապահովելու պաշտօն մը չէ, այլ պաշտօն մըն է ուրիշներուն ծառայելու (ՄՏՔ, Ի. 28. ՄԷԼ. Ժ. 45), ուրիշները լուսաւորելու իրենց անձնական լոյսով, որպէս զի անոնք տեսնեն պաշտօնեային բարի գործերը և փառաւորեն երկնաւոր հայրը որ երկինքն է (ՄՏՔ, Ե. 16):

Հին ըմբռնումով, մասնակի պատրաստութիւններ և յարմարութիւններ բաւական կը համարուէին մանաւանդ քահանայութեան թեկնածուներուն համար, զոր օրինակ, եկեղեցւոյ մէջ կարգացմունքը գոհացուցիչ կերպով կատարելու կարողութիւնը, շարականներ երգելու յարմարութիւնը, և այլն, որոնք, անուշ բանալի է, մեր եկեղեցւոյ ծխական և արարողական սարքաւածին զրաւիչ մասերն են և պէտք է որ գործադրուին անթերի արտայայտութեամբ: Բայց ասիկա շատ քիչ բան մըն է հոգեւոր պաշտօնէի բուն պարտականութեան քով: Վասն զի հոգեւորականին բուն գործն է ուսուցումը, և յայտնի է թէ ո՞վ որ չէ ուսած, չի կրնար ուսուցանել:

Այսօրուան ըմբռնումով և եկեղեցւոյ բարեկարգութեան տեսակէտէն, հո-

140-38
72-6

գեոր պաշտօնեան պէտք է ըլլայ ուսեալ անձ մը: — Ի՞նչ է ուրեմն ուսեալ անձ մը ըլլալու սահմանը եկեղեցականի համար:

Շատ յայտնի է այս հարցումին պատասխանը: Մեր դարուն պահանջն է որ ունէ երկրին քաղաքացիները պէտք է տեսած ըլլան խնամուած նախակրթութիւն մը: Դրեւ կարգաւ գիտնալ, հիմնական ծանօթութիւններ ունենալ ուսմանց այլեայլ գործնական ճիւղերուն վրայ, նոյն իսկ մէկ երկու լեզու գիտնալ կամ խօսիլ, անհրաժեշտ հարկ մը եղած է այսօր կեանքի պայքարին մէջ յաջողելու համար: Այս է պատճառը որ բարձր քաղաքակրթութեամբ յառաջացած երկիրներու մէջ նախակրթութիւնը հարկեցուցիչ է, դպրոցներ կառավարութեան ձեռքն են, և զոր օրինակ, Ամերիկայի մէջ մինչև բարձրագոյն վարժարան ձրի է ուսումը, այսինքն կառավարութեան հաշուին, իսկ գոլէճական և համալսարանական ուսումներու համար քաղաքացիներ դրամ կը վճարեն. որովհետեւ այդ ուսումներ այլեւ մասնագիտական են իրենց պէտքով ու արժէքով, և իւրաքանչիւր քաղաքացի, ինքն կ'ընտրէ իր մասնագիտութիւնը՝ համաձայն իր միտումներուն՝ և կը վճարէ պահանջուած ծախքը այդ մասնագիտութիւնը ձեռք բերելու համար:

Մեր դարը մասնագիտութեան դար է: Միայն ընդհանուր ծանօթութիւններ բաւական չեն ունէ պաշտօնի և ասպարէզի մարդը պատրաստելու համար: Անկէ աւելի բան մը պէտք է, այսինքն տիրական պատրաստութիւն մը:

Եթէ այսօր ճարտարարուեստի այլեայլ ճիւղերը կը պահանջեն լաւ պատրաստուած մասնագէտներ, եթէ ազատ արուեստներու մէջ ալ մասնագէտն է որ կը փնտռուի իբրեւ անհրաժեշտութիւն, ինչպէս ուսուցիչ, բժիշկ, փաստաբան, հոգեոր պաշտօնեան ալ պէտք է պատրաստուի մասնագիտօրէն:

Ի հարկէ, ուսում, պատրաստութիւն չսի սահման չունին՝ սկզբունքով և կարելի է ամէն օր ուսանիլ, ամէն օր նոր բան մը աւելցնել ծանօթութեան և հմտութեան պաշարին վրայ. ասիկա այլեւ կախուած է նոյն ինքն ուսումնասիրող մարդուն պայմաններէն. բայց չափանիշ (standard) մը կայ ամէն դորժի և պատրաստութեան մէջ, որուն պէտք է հասնի ունէ պաշտօնի և ասպարէզի մարդը, եթէ կ'ուզէ օգտակար ըլլալ թէ՛ իր դորժին և թէ՛ իր անձին:

Հայ եկեղեցականութեան համար այդ չափանիշը պէտք է ըլլայ միջակէն վեր. և ո՛չ թէ միջակ կամ միջակէն վար պատրաստութիւն մը: Ուրիշ խօսքով, նոյն իսկ ժողովուրդի մտաւորական մակարդակէն վեր մտքի պատրաստութիւն մը, և աւելի ըլլալով՝ կրօնական մասնագիտութիւն մը: Այսօր հայ ժողովուրդին մտաւորականութիւնը, այսպէս ըսենք, շատ քիչ կը հետաքրքրուի կրօնքով, իսկ Հայաստանեայց եկեղեցիին մէջ միայն ազգային բան մը կը տեսնէ ան, և ատոր համար է որ կ'անցնի իր Մայրենի եկեղեցոյ քովէն: Ունինք նաև անտարբերներ և թերեւ իրենց իսկ կարծիքով անկրօն կամ առնատուածներ. և ասոնց հակառակ, նաև շատեր որ կ'ուզեն սովորական կրօնասիրութենէն վեր բարձրանալ, կրօնական ճշմարտութիւններու գիտութեան և փիլիսոփայութեան մօտենալ, և այլն. արդ՝ այսպիսի ժողովուրդի մը բոլոր խաւերը գիտող և հասկըցող եկեղեցականութեան մը պէտք ունի Հայց. եկեղեցին, որպէս զի կարենայ իր առաջնորդի դերը կատարել հոգեոր կեանքի մէջ:

Հայ եկեղեցականի համար բաւական չէ միջնակարգ կրթութիւն մը. այլ անոր վրայ մասնագիտական դասընթացք մը, ամէնէն քիչը երեքէն չորս տարի, զոր օրինակ երբեմն մեր Արմաշի Դպրեմանքին կամ այսօրուան մեր Երուսաղէմի Լեւոնապարանին ծրագրով և գործնական վարժութեամբ:

Մեր կարծիքով, հոգևոր պաշտօնեայի պատրաստութիւնը այնպիսի կենսական խնդիր մըն է, որուն շուրջ չի կրնար երկու տարբեր կարծիք յայտնուիլ: Ինչպէս որ բժիշկ մը իր արուեստը և դիտութիւնը գործադրելու համար պէտք է վկայական մը ունենայ իր ձեռքը, հաւաստիւմ եւ անխոնջ աշխատեան իրաւունքով ձեռք բերուած վկայական մը, նոյնպէս հոգևոր պաշտօնի թեկնածու մը պէտք է իր ձեռքին մէջ ունենայ նոյն պայմաններու մէջ ստացուած վկայական մը, իր մտաւոր պատրաստութեան համար:

Այսպիսի պատրաստութիւն մը, միանալով կոչումի և նկարագրի հետ, կ'ապահովէ հոգևոր պաշտօնէին համար յառաջդիմական ծառայութիւն մը. այսինքն՝ կոչում, նկարագիր և պահանջուած ուսումը ունեցող պաշտօնեայ մը՝ շարունակ զարգանալու և նորոգուելու միճակ մը կ'ունենայ: Ան չի բաւականանար դպրոցին մէջ իր լրացումը և ուսածով, այլ միշտ կ'ուսանի, միշտ կ'ուսումնասիրէ և կը պահէ իր առաջնորդի գիրքը իր ժողովուրդին մէջ: Հասարակ ժողովուրդը իրմով կը լուսաւորուի, կ'ուսանի, և հետզհետէ կը բարձրանայ սովորական մակարդակէն վեր. իսկ ուսեալ կամ մտաւորական դասակարգը ինքնին կը հրապուրուի իր կոչումի, նկարագրի և ուսումի տէր գիտուն հովուին խօսքերէն և կեանքէն, և կ'աթիւղուի խորհիլ քրիստոնէական կրօնքի խորհուրդներուն և ճշմարտութիւններուն վրայ և կը շահուի կրօնքի դատին:

Դիտուած է որ ինքզինքնին մտաւորական, լուսաւորեալ, և այլն ստորագրելներով ճոխացնող անտարբերներ, անկրօնութիւն ծախողներ, բնդհանրապէս զոհերն են ցաւալի տղիտութեան մը, որոնք պիտի թօթափէին զիրենք թմրեցնող յաւակնութիւններու ավիւնիւն տղեցութիւնը, եթէ հնչէր անոնց ականջին պատրաստուած հոգևորականին ձայնը:

Կրօնքին ճշմարտութիւնները համոզուած, հաւատացեալ ու զիտուն ուսուցիչներու կենդանի խօսքերովը կրնան թափանցել անտարբեր և թմրած հոգիներուն մէջ: Արուեստական միջոցներով կարելի չէ կրթել ժողովուրդը և հետաքրքրել անտարբերները:

Եթէ կոչումը առաքելական ողի՝ կուտայ հոգևորականին և կը գօտեպնդէ զայն արիւթեամբ, եթէ նկարագիրը յարատեւութեան ջիղը կը զօրացնէ հոգևորականին ներքը, ուսումն ալ անառիկ կ'ընէ անոր տրամաբանութեան ամբողջը, ծանօթութիւններու և հմտութեան ճոխ մթերքով մը և գիտելու ու դատելու սուր կարողութեան մը հմայքով:

Աւետարանին դատը այսօր կարծես այն միճակին մէջ է ինչպէս որ էր Պօղոս Առաքեալի ժամանակ, երբ ան կը գրէր Կորնթացիներուն՝ ցոյց տալով իր անկեղծ հաւատքը և եռանդը Աւետարանի քարոզութեան, առանց վարանելու հեթանոս իմաստութեան, հեթանոս կրօնքի և սովորոյթներու և հեթանոս միջավայրի մը դժուարութիւններուն առջև: Իր խօսքերը ամփոփենք՝ պատշաճեցնելով մեր նիւթին և նպատակին:

— Մենք ազատ ենք Աստուծոյ հոգիով. մենք այդ ոգիով կը նորոգուինք միշտ: Այս պաշտօնը ատոր համար առինք և չենք ձանձրանար քարոզելէ: Մենք դադանի բան մը չունինք. մեր Աւետարանը չէ ծածկուած, եթէ ծածկուած է ան կորսուածներուն մէջ. վասն զի սատանան կուրցուց անհաւատներուն աչքը, որ չտեսնեն Քրիստոսի փառաւոր Աւետարանին լոյսը: Ինքզինքնիս չենք քարոզեր մենք, այլ կը քարոզենք Տէր Յիսուս-Քրիստոսը: Այս լոյսը մենք Աստուծմէ առինք. ասիկա դանձ մըն է մեզի այս հոգէ կերտուած մարմինին մէջ, և ասոր զօրութիւնը Աստուծմէ է և ոչ թէ մեզմէ: Ասոր ալ ապացոյցը սա է որ ամէն բանի մէջ նեղուած ենք՝ բայց չենք նուաղած, կարօտութիւններու մէջ ենք՝ բայց չենք տարակուսած, հալածուած ենք՝ բայց չենք լքուած, չարչարուած ենք՝ բայց չենք մեռած: Ամէն ատեն Յիսուսի մահը կը կրենք մեր մարմիններուն մէջ, որպէս զի Յիսուսի կեանքը յայտնուի հոն. վասն զի մենք որ ողջ ենք, բայց մահուան կը մատնուինք միշտ Յիսուսի համար: Ուրեմն մահը կը կրանայ մեր ներքը, իսկ կեանքը ձեր ներքը: Ինչպէս որ գրուած է Սաղմոսի մէջ (ձժԻ, 1), հաւատացի և անոր համար խօսեցայ. մենք ալ կը խօսինք, որովհետեւ կը հաւատանք (Բ. Կրնք. Գ. Դ.):

Այս է պատկերը կոչումի, նկարագրի և ուսումի տէր եկեղեցականին՝ առաքելական ոգիով ու ոճով:

Ուսումը ա՛յս գիտութիւնը և ա՛յս քաջութիւնը պիտի տայ կոչում և նըկարագրի ունեցող եկեղեցականին Հայց. եկեղեցւոյ մէջ: Թէ՛ եկեղեցւոյ և թէ՛ պաշտօնէի բարեկարգութեան առաջին և գլխաւոր պայմանն է պատրաստուած եկեղեցականութիւնը. իսկ պատրաստութեան համար պէտք է ընդունիլ որ անհրաժեշտութիւն մըն է մասնագիտական ուսումը:

Հոս խնդիր չի կրնար ըլլալ թէ ո՞ր կամ ո՞ր դպրոցներու մէջ պիտի արուի մասնագիտական ուսումը հոգեւոր պաշտօնի թեկնածուներուն: Ասիկա զուտ անտեսագիտական խնդիր մըն է այլեւս, որ կապ չունի ուսեալ եկեղեցական պատրաստելու սկզբունքին հետ: Միւս կողմէն ծանօթ է մեր դպրոցներուն վիճակը: Եկեղեցական պատրաստելու համար առայժմ Երուսաղէմէն զատ տեղ չունինք իբրեւ հայկական հաստատութիւն: Այսուամենայնիւ դեռ հնարաւորութիւն կայ աւելին ընելու. կամք ալ կայ, եթէ զբամական ապահովութիւններ ստեղծուին: Չենք ուզեր մտնել աւելի բացատրութիւններու այս մասին: Տարբեր կէտ մըն է ատիկա, որ դուրս կը մնայ այս ուսումնասիրութեան ծրագրէն:

ՀԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ամենքս ալ, իրրե հայ, համաձայն ենք յայտարարելու համար թէ Հայաստանեայց եկեղեցին է այն միակ հաստատութիւնը, որուն պէտք է կաթմընինք մեր գոյութիւնը պահպանելու համար զաղթալայրերու մէջ:

Իսկ թէ ի՞նչ է Հայաստանեայց եկեղեցին իրրե հաստատութիւն իր նկարագրով և արժէքով, այս մասին ո՛չ պէտք եղածին պէս նոյն ինքն եկեղեցին կը ճանչնանք ինքն իր մէջ և ո՛չ ալ զիրար կը հասկնանք այսօր մեր Մայրենի եկեղեցւոյն վրայ խօսելու ատեն: Որինակի համար, մեր մէջ կան անձեր և խմբաւորումներ, որոնք կ'ըսեն թէ «կրօնքը խղճի խնդիր մըն է»: Այս կարծիքը կրօնքի մասին՝ միայն հայ ժողովուրդին մէջ չէ որ յայտնուած է առաջին անգամ և կը յայտնուի: Անիկա դուրսէն օրգեգրուած կարծիք մըն է, որ այնքան ալ իրատունք չունէր վայելալու մեր մէջ, եթէ այնպէս զիտենք ու կը հաւատանք թէ Հայաստանեայց եկեղեցին, որուն կը կաթմինք մեր գոյութիւնը պահպանելու համար, ամէնէն յառաջ և ամէնէն վերջը կրօնական հաստատութիւն մըն է: Անոր մէջ կան նաև անձեր ու խմբաւորումներ, որոնք Հայաստանեայց եկեղեցիով կը հետաքրքրուին, որովհետև անոր վրայ կը տեսնեն և կը կարգան, անշուշտ իրենց հասկցած լեզուով ու եղանակով, ազգային բաներ մը: Այդպիսիներուն խելքով՝ ազգային եկեղեցի մըն է ան, և սակայն անոր կրօնականութիւնը չի հետաքրքրեր զիրենք, և իրրե ազգային հաստատութիւն անոր կը մօտենան դուրսէն, անոր անունէն և հմայքէն կարգ մը անձնական և խմբակցական շահեր ապահովելու զիտումով, և կամ, շատ շատ պատմական ձրի գնահատանք մը ընելով. սակայն նոյն իսկ իրենց այս կեցուածքը արգարացնելու համար չեն հետաքրքրուիր Հայց. եկեղեցիի ներքինով: Եւ այս երևոյթը, որ կը պարզուի այսօր մեր Մայրենի եկեղեցւոյն շուրջ, յառաջ կուգայ վտանգաւոր հակասութիւններու շարքէ մը, որոնք իրրե հեռանք տկար և սխալ տրամաբանութեան, ո՛չ միայն պատիւ չեն բերեր իրենց հեղինակներուն, այլ նաև կը փնտսեն նոյն իսկ իրենց պաշտպանել ուղած դատին:

Օրինակով խօսինք, եթէ «կրօնքը խղճի խնդիր է» քէվը իրականութիւն մըն է, այն ատեն այսպէս հաւատացողներ պէտք չէ անհանգիստ ընեն անոնց խիղճը, որոնք իրենց պէս չեն խորհիր, այլ կը հաւատան թէ կրօնքը խղճի խնդիր մը ըլլալէ բոլորովին տարբեր իրականութիւն մըն է մարդկութեան մէջ: Եւ աւելի զգալի ընելու համար իրենց հակասութիւնը, զիտել տանք որ եթէ «կրօնքը խղճի խնդիր է», պէտք չէ որ այդպէս հաւատացողներ անհանգստու թեան նշաններ ցոյց տան, երբ եւրոպացի և ամերիկացի միսիօնարներ մտնեն հայ ժողովուրդին մէջ և Հայց. եկեղեցւոյ զաւակները հրաւիրեն իրենց դաւանանքին, իրենց եկեղեցիներուն, օգտուելով հայ ժողովուրդին տարազիր, ազատիկ կացութենէն, իրրե խայծ տարով անոնց քիչ մը ապրուստի դիւրութիւն և կեանքի հանգստաւտութիւն: Եւ նոյն իսկ պէտք է որ անտարբեր թիւն և կեանքի հանգստաւտութիւն: Եւ նոյն իսկ պէտք է որ անտարբեր աչքերով դիտեն եթէ գտնուին այնպիսի հայեր որ պարծենան թէ իրենք ոնէ

կրօնքի չեն հաւատար, անկրօն ու անհաւատ են իրենք, և իրենց այդ հանգաւմանքով ու յաւակնութիւններով խիստ դեռ հայ անունը կը կրեն և կը խառնուին Հայք. եկեղեցւոյ դուռներուն և իրենց այլանդակութիւններով կը խռովեն եկեղեցիին խաղաղութիւնը, խանդարելով անոր վարչական գործերը: Գարձեալ, այնպիսիներ պէտք չէ զգածուին սեւ չափով ու կերպով երբ տեսնեն որ հայը, իբրեւ խղճի խնդիր, իրեն կրօնք կ'ընտրէ հրէութիւնը, իսլամութիւնը, կամ ուրիշ ունէ կրօնք: «Կրօնքը խղճի խնդիր է» ի քարոզութիւնը հայ ժողովուրդի մէջ, խօսքով, մամուլով, սփիւռքէն մին է պարզապէս. որովհետեւ կրօնքներու պատմութիւնը ցոյց կուտայ որ կրօնքը տարբեր իրականութիւն մըն է մարդկութեան մէջ. անկաւ անհատական խնդիր մը չէ: Առանց քննութեան, առանց գիտութեան դուրսէն որդեգրուած կարծիք մը չոյել, փայտայել, իւրացնել և քարոզել զայն ամէն առթիւ երբ հայու եկեղեցւոյն և կրօնքին վրայ է խնդիրը, իմաստակութեան աւելի նշանակութիւն մը չունի և կը վտանգէ մեր ժողովուրդին գոյութեան իրաւունքը:

Եթէ կրօնքը խղճի խնդիր մըն է, ինչո՞ւ ուրեմն այնքան աղմուկ և զայրոյթ խորհրդային կարգերու դէմ՝ որոնք այսօր մեծ Ռուսաստանի մէջ, Կովկասեան փոքրիկ հանրապետութիւններն ալ մէջը ըլլալով, կրօնքի դէմ կը կռուին. չէ՞ որ անոնց խելքով ու խղճով, կրօնքը ափիսի կը նմանի որ կը թմբեցնէ ու կը քնայնէ ժողովուրդները և կը կասեցնէ անոնց յառաջդիմութիւնը, և այս համոզումով է որ անոնք կ'ըսեն. պէտք է վերցնել կրօնքը, և կը գործադրեն իրենց խօսքը, կառավարական ուժով:

Բայց հայ զգացումը, հայ գիտակցութիւնը կը ծառանայ հայու կրօնքին ու եկեղեցւոյն դէմ՝ տրուած այսպիսի հարուածներուն դէմ, և նոյն իսկ «կրօնքը խղճի խնդիր է» դաւանողներ ամէնէն տաք բողոքողները կը պոռթկան Հայք. եկեղեցին քանդողներուն դէմ: Ասոնք հակառակութիւններ են սակայն:

Հակասական է նաև անոնց կարծիքը, որոնք Հայք. եկեղեցիով կը հետաքրքրուին միայն ազգային արժէք մը ընծայելով անոր: Բայց այդպիսիներ չեն կրնար ճշգիւ այդ ազգային արժէքը և վերլուծել զայն, շօշափելու համար իրենց հակասութիւնը: Այս՝ Հայք. եկեղեցին ազգային է, այսինքն՝ հայ ազգին եկեղեցին է ան. հայ ժողովուրդին կը պատկանի, փոքրիկ ազգի մը, որ իր եկեղեցին զիտէ իր տունը, և իր ընկերային կեանքին կապերով կապուած է անոր: Բայց Հայք. եկեղեցւոյն ընկերային այս դերքը չինուած է կրօնքի վրայ, հայ ժողովուրդի կրօնական հաւատքին և համոզումներուն վրայ. որովհետեւ եկեղեցին ամէնէն յառաջ և ամէնէն վեր հոգեւոր հաստատութիւն մըն է, կրօնական է. անկաւ չինուած է Աւետարանի վրայ, Յիսուս-Քրիստոսի անունով, և եկեղեցւոյն նիւթական շէնքը, ուր ժողովուրդը կը հաւաքուի, արտայայտութիւնն ու մարմնացումն է այդ հաւատքին. ուրիշ խօսքով՝ նոյն ինքն հաւատացեալ ժողովուրդն է եկեղեցին: — Արդ, ո՞ւր է Հայք. եկեղեցւոյն ազգային արժէքը, որոնք են անոր հայացի դիմերը. որովհետեւ քրիստոնէութիւնը միայն հայ ազգին սեփական կրօնք մը չէ: Պատասխանենք այս հարցումին:

— Ամէնէն յառաջ հայ ժողովուրդին արեան գինն է Հայք. եկեղեցին: Հայ ժողովուրդը, սկիզբէն ի վեր, իր արեան գինով, իր ազգային արիւնով, պահած է Քրիստոնէութիւնը իր եկեղեցւոյն մէջ. Հայացուցած է զայն: Եւ

քը, Հայց. եկեղեցին է որ կերտած է հայ ազգի լեզուին այբուբենը, մշակած և կոճած է գրական լեզու մը (=գրաբարը) և ստեղծագործած է մատենադրութիւն մը, այդ լեզուով հայացուցած է ամէնէն յաւաջ Սուրբգիրքը, յետոյ ժամանակի պէտքերուն համաձայն ուրիշ այլալեզու գործեր թարգմանած է հայերէնի: Հայց. եկեղեցւոյ քաղաքակրթիչ ամէնէն առաջին և ամէնէն մեծ և յաւատարմութիւնն է հայ այբուբենին կերտումը և ատոր միջոցաւ ձեռք բերուած արդիւնքները: Հայց. եկեղեցւոյ ազգային խորունկ ակօսներէն մէկն է հայ կեանքին մէջ, պահպանութիւնը հայ ժողովուրդի սուրբ, հայոց պատմութեան գլխաւոր գրաւորներուն: Պէտք է մասնանիշ ընել նաև որ դարերով Հայ եկեղեցին է որ պահեց հայուն գալուցները և ազգային ու կրօնական գրոշմը գրաւ. ժողովուրդին կրթութեան ու դաստիարակութեան վրայ: Կրօնաբ. մասնանիշ ընել նաև դեղարուեստի այլևայլ ճիւղերուն մէջ Հայց. եկեղեցւոյ կատարած դերը, իրեն ազգային բարձր նշանակութեամբ, վասն զի կարելի է ըսել որ դեղարուեստի հայացի մշակումն ու զարգացումը իր գաղաթնակէտին հասած է կրօնական մարդի ու միմտղորտի մէջ: Նոյն իսկ հայ ճարտարապետութեան ինքնուրոյն նշանակութիւնը Հայաստանի եկեղեցիներու շէնքերուն վրայ միայն կ'արտադրուի: Սելորդ է մանրամասնութիւններու մէջ մտնել: Այս բոլորը ազգային են, հայացի են, այս բոլոր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ պահուած են և կը պահուին, — բայց պէտք չէ անտեսել որ այս բոլորը կրօնական են, այս բոլորը հայ ժողովուրդի քրիստոնէական հաւատքին և զոհաբերութիւններուն արդիւնքն են և յուշարձանները: Հետևաբար անոնք որ հիմայ չեն բարեհաճիր հետաքրքրուիլ Հայց. եկեղեցւոյն կրօնքով, և իրենց համար պարծանք կը համարին եկեղեցին զատել իր կրօնքէն և կը կարծեն անոր ազգային գիծերուն միայն արժէք մը ընծայել, ասով թէ՛ կը մեղանշեն իրենց ազգային պատմութեան դէմ և թէ՛ կ'իշխան հակառակութիւններու անելքի մը մէջ: Վասն զի ինչ որ իբրև ազգային գիծեր կը դիտեն, շեշտենք անդամ մը ևս, բոլորն ալ կրօնական են իրենց ծագումով, իրենց մշակումով և զարգացումով, իրենց պատմութեամբ, իրենց նշանակութեամբ, նոյն իսկ իրենց այսօրուան ըմբռնումով: Վերցուցէք Հայց. եկեղեցւոյ մէջէն քրիստոնէութիւնը, վերցուցէք անկէջ նոյն իսկ դաւանանքին և պաշտամունքին հայացի ձևերն ու եղանակները, և այնուհետև դուք ցոյց տուէք ձեր երևակայած ազգային գիծերը Մայրենի եկեղեցւոյն վրայ: Այդ գիծերը կարելի՞ է շօշափել միւս ուրիշ յարանուանութիւններու վրայ:

Եթէ պիտի պահուի Հայ եկեղեցւոյն ազգային գիմագիծը գաղթալայրերու մէջ կազմակերպուած և կազմակերպուելիք եկեղեցիներու վրայ, պէտք է թօթափել իմաստակութեան պատրանքները և սղոյժաւ մտքով և անկեղծ ու զիտով նուիրուիլ անոր ներքին ուժաւորման:

Եթէ մէկը անտարբեր է կրօնքին հանդէպ և չերթար իր Մայրենի եկեղեցին իր կրօնական պարտքը կատարելու և անոր վրայ հեռուէն կը նայի միայն անոր համար որ ազգային գիմագիծ ունի ան, կը հակասէ ինքն իրեն: Այսպիսի հայու մը համար ո՛րն է ազգային գիծը, — Հայց. եկեղեցւոյ լեզուն (գրաբարը) դսր չի հասկնար թերևս. եկեղեցւոյ ծէսերն ու արարողութիւնները, որոնք չեն խօսիլ իր սրտին. եկեղեցւոյ մէջ պահուած դեղարուեստը,

ճարտարագետութիւնը, որոնց և ոչ մէկուն պահպանութեան համար ժամանակ և փող մը կուտայ, եկեղեցւոյ քահանայութիւնը, իր ժողովրդական բնութեան հանգամանքով, որուն պատրաստութեան համար հոգ անգամ չունի, եկեղեցւոյն կրթական և վարչական գործերուն հայացի ժողովրդակութիւնը, որ սակայն չարաչար կը գնահատուի ենթադրութեամբ համար այս ու այն նկատումներու և շահերու: Եւ այսպէս ըմբռնուած, այսպէս գնահատուած և եկեղեցին է որուն պահպանութիւնը կը ջատագոյնուի իր աղգային գիմագծին արժէքին համար: Եւ ասոնք հակասութիւններ են ըստինքեան և կը վտանգեն նոյն իսկ եկեղեցւոյ աղգային արժէքը, հետզհետէ ոչնչութեան վերածելով զայն:

Մեր կարծիքով, պէտք է վերջ տալ այս հակասութիւններուն, դադրեցնելու եկեղեցիներուն չուրջ: Եւ ասոր միակ դարմանն ու պայմանն է Հայց. եկեղեցին հեռի և զերծ պահել անձնական և խմբակցական հաշիւներէ, և հնարաւոր պայմաններու մէջ ազահովելով անոր բարեկարգ և պայծառ գիւրք մը: Հայց. եկեղեցին կրնայ ինքզինք գտնել եթէ չլրդալուի անոր խաղաղութիւնը թէ՛ ներսէն, իր դաւաններունսիրով և համերաշխ գործակցութեամբ և թէ՛ դուրսէն՝ ազատ մնալով մարդորսութեան յայտնի և դադտնի կերպերէն:

Ամէն պարագայի մէջ, եկեղեցին նոյն իսկ իր աղգային գիմագծով, խօշք չէ, իրականութիւն մըն է. և պէտք չէ հակասութիւններու մէջ պղտիկցնել ասոր արժէքը և աղօտացնել ասոր նշանակութիւնը՝ անջատելով զայն իր կրօնական ոգիէն և նկարագրէն:

ԿՐՈՆԱԿԱՆ (ԴԱՍԵՐ ԱԽՏԱՐԱՆԷՆ)

«ԵՐԱՆԻ» ԵՆԵՐ

3. — «Երանի՛ հեզոց, զի նո՛ւա
ժառանգեցես զերկիր»
(Մժթ. Ե. 5):

«Երանի»ներուն երրորդը ուղղուած է հեզեւրուն:

Որո՞նք են այս երանելիները:

Արդի ըմբռնումով խզցնի և ողորմելիներ են անոնք:

Բայց մարդկային փորձառութիւնը ջոյց կուտայ թէ հեզերն են որ ունին ոյժ և հեղինակութիւն:

Փրկիչը նոր պատգամ մը չէ որ տուաւ իր հետարրքիլ ունկնդիրներուն: Այդ պատգամը արդէն տրուած էր Սաղմոսի մէջ (12. 11). Այլ որ հեզԵՆ ԵՆ ՆՈՒԱ ԺԱՌԱՆԳԵՑԵՆ ԶԵՐԿԻՐ: Յիսուս-Քրիստոս կը նուիրագործէ հիւներուն փորձառութիւնը. և առիթով մըն ալ կ'ըսէ. ինձի նայեցէ՛ք, ինձմէ սորվեցէ՛ք, զի հեզ եմ ես (Մար. Ժ. 10. 29): Ուրեմն պէտք չունինք շատ հեռուները երթալու. կրնանք կենալ մեր Փրկչին հետ դէմ յանդիման, և զիսեւ անոր հեզ նկարագիրը, հասկնալու ճամար

բառին իմաստը և գնահատելու համար ասոր խրատիկան արժէքը կհանրի յաջողութեան մէջ:

Հեզութեան իմաստը ինքնին կը ցայտէ երբ նր. կատի տուններ որ ասոր հակառակն է ամբարտաւանութիւնը, ամբարտաւանութիւնը, եպարտութիւնը: Ասոնք մարդկային քնտան կիրքի որ յատկութիւններ ըլլալով հանդերձ, չեն սիրուած մարդոց կողմէն: Կրօնը և բարոյագիտութիւն կ'աշխատին սրբազան մարդուն այդ յատկութիւնները. վասն զի մարդոց բնկերային յարաբերութիւնը խանգարող կիրքեր ու յատկութիւններ են ասոնք և արգելք՝ խաղաղութեան և սիրոյ թագաւորութեան մարդոց մէջ: Ամբարտաւան, ամբարտաւան ու հպարտ մարդիկ ընդհանրապէս անիրաւ ու անձնատէր են: Եթէ այս թերութիւնը նկատուի իրեն մարդոց ֆիզիքական շէնքին աններդաշնակութեան մէկ արդիւնքը, զոր օրինակ, իրեն հիւանդութիւն, չ'արդարանար. շատ շատ մեր արգահատանքին աւարկայ կրնայ ըլլալ այդ վիճակը: Բայց ընդհանրապէս աւտաշ, կոպիտ, վայրենի նկարագրի մը ազգացոյցն է ոչ-հեզութիւնը, և ապացոյցն է միանգամայն ագիտութեան ու անձնասիրութեան: Վասն զի մշմարիտ մեծերն ու գիտուններն են աշխարհի ամէնէն հեզ, ամէնէն խոնարհ մարդիկը: Կրօնքին խորը թափանցող, կրօնքին ոգիով ապրող մարդիկ են նաեւ աշխարհի ամէնէն հզօր և հանդարտ մարդիկը: Վասն զի անոնք են որ կրնան արճամբանել բռնութիւնը, անիրաւութիւնը:

գծաւարտութիւնները եւ չխանգարել իրենց հոգեւոր հիմնադր խաղաղութիւնը: Այսպիսի հեղութեան մարտնչութիւն էր մեր Փրկիչը:

Եւ մեր Փրկիչը լուծի նմանցուց Աւետարանը: Աւետարանը, այո՛, . . . կեանքի այս նոր կանոնագիրը: Հոգեւոր, ամբարտաւանք, աշխարհի հոգեւորներն ու բռնաւորները չեն կրնար կրել զայն. կ'ընկզկն, լծնկէց կ'ըլլան: Իրական հեղեղուն միայն տրուած է Աւետարանին լուծը ասելու կարողութիւնը, եւ այս է պատճառը որ մեր Փրկիչը ուղղակի իր անձը մատնանիշ կ'ընէ իր խօսքը ուղղելով աշխարհի բոլոր վատասկարիկ եւ խոնջ հեղեղներուն թէ ինծի եկէր, որ մեզ հանգուցնեմք, սրովհետեւ ես եւզ եմ, իմ սիրտ շատ խոնարհ է, եկէ՛ք ինծի, առէ՛ք իմ աւետարանիս լուծը, շատ թեթեւ ու շատ հաճելի է ան, առէ՛ք զայն մեր ուսերուն վրայ, ինչպէս որ առած եմ եւ, եւ ինձմէ սրովեցէր թէ ինչպէս կրելու է զայն: Իմ յաջողութիւններուս զաղանկը կը կայանայ իմ հեղութեան մէջ:

Թո՛ղ աւելորդ չհամարուի, երբ գիտել տանք թէ **հեղութիւն** չի նշանակիր **խեղճութիւն**, աղարկութիւն: Վասն զի ասանք ֆիզիքական թերութիւններ են ստուգիւ, Հեղութիւնը բարացուցական է գիտութեան, պատմութեան, իրական մեծութեան եւ իշխանութեան: Մարդուն համար հոգեկան ուժի եւ կորուսի աղբիւր մըն է հեղութիւնը: Անոր համար է որ **հեղը** կը յաջողի, կը արեւ, կ'առաջնորդէ:

Սուրբգիրքի զարմանալի դէմքերէն մէկն է Դաւիթի: Կարծես թէ իրարու հակառակ ու հակասական նկարագիրներու ամբողջութիւն մըն է ան: Բայց երբայցական պատմութեան եւ իմաստասիրութեան դասաւմիտը սա՛ է Դաւթի փրակական նկարագրի մասին թէ **հեղ** էր այն եւ իր հեղութեամբն է որ կրցաւ ժառանգել Թագաւորական աթոռը (**Ա. Մկր. Բ. 57. Հմմտ. Սղմ. ՃԼԱ. 1**):

Աստուծոյ եւ մարդոց յարաբերութեան մասին ալ մարգարէական պատգամը սա՛ է թէ Աստուած միայն հեղերու մէջ կը հանգչի (**Զատայ ԳԶ. 1**):

Իսկ Առաքեալը կ'աղէ որ Քրիստոսնայ մարդիկ իրենց հեղութեամբը միայն նշանաւոր ըլլան աշխարհի մէջ (**Փիլա. Գ. 5**):

Ի հարկէ շատ դժուար չէ բարոյ մը խօսել **հեղութեան** վրայ, Բայց կարելի՞ է մեր կեանքի այսօրուան իրականութիւններուն հետ հաշտեցնել զայն:

Մենք կը տեսնենք որ «իրաւունքը» շատ պոստաղող ամբարտաւանին է: Ո՛վ որ բիրտ ոյժ ունի իր ջիւղերուն մէջ եւ զրամ՝ իր քակիլին մէջ, ան է խօսքին եւ գործին տէրը: Կեանքի պայքարին մէջ ալ, որ ծայրէնծայ բարեւոյ ջիւղերու, սոսկալի մրցումներու պայքար մըն է, ան կը յաջողի միայն որ անընկճելի ամբարտաւանութիւն մը ունի, հպարտ է, կրնայ արհամարհել ուրիշները:

Այս է տեսնուած իրականութիւնը այսօրուան կեանքի պայքարին մէջ ալ. բայց տակաւ չէ իրական կեանքը: Ասիկա իր նորաստիչն շեղած, հիւանդոտ, խենթացած կեանքի մը արտայայտութիւնն է: Եւ մարդկութեան մէջ շատ հին եւ խորունկ է այս հիւանդութեան եւ խենթութեան արմատը:

Աւետարանի յայտով պէտք է նայիլ կեանքի մեթոդներ իրականութիւններուն վրայ, եւ Աւետարանը կ'ըսէ մեզի թէ աշխարհին տէրերը եւ ժառանգորդները **հեղեւն** են եւ անոնք պիտի ըլլան:

Եւ ստուգիւ, Նոյն խի մեր շատ սահմանափակ կեանքի փորձառութիւններուն մէջ ալ կը տեսնենք որ **հեղեւն** են կրօնքը լաւ հասկցողներն ու ապրողները, **հեղեւն** են կեանքի գծաւարտութիւններուն մէջ ակօս բացողները, **հեղեւն** են հաշտութեան եւ խաղաղութեան միջնորդները:

Հեղութիւնը պիտի ըլլայ բրիւտանայ մարդուն նկարագիրը: Եւ բրիտանայ մարդը Յիսուս-Քրիստոսին նայելով կրնայ մշակել հեղութիւնը իր ներքոյ:

Ասիկա գործ մընէ լուրջ աշխատանքի եւ երկար ժամանակի կարօտ: Առանց այս աշխատանքի՝ մարդը կը մնայ կոպիտ, անաշտ, եւ հետեւարար անտունելի ուրիշներուն հանդէպ եւ վնասակար ինքն իր անձին:

Մարդը, կենսարաններուն լեզուով, կենդանական աշխարհի թագաւորն է: Անշուշտ այնքան ալ զարմանալի իրողութիւն մը չէ ասիկա: Վասն զի մարդը կրնայ իր զսպել ամէնէն վայրենի եւ վնասակար կենդանիները, կրթել եւ մարդել զանոնք կարգ մը ծառայութիւններու, գրասենյակներու, եւ այլ նրապատկերներու համար, բայց այս հրաշքը գործող մարդը **զրեթէ** կը վրէպի ինքզինքը կրթելու եւ մարդելու յաջողութենէն. վասն զի ինքն մարդն է ամէնէն վնասակար վայրենի զազանը՝ իր անաշտ, կոպիտ վիճակին մէջ, կրնայր ըսել նաեւ՝ զազանները. որովհետեւ մարդը զազանական կիրքերու բարդութիւն մըն է, կնճիւ մը ըստ ինքեան, հակառակ անոր որ աստուածային է իր զմայակիւնը, եւ կենդանացած է Աստուծոյ շնորհով: Այս կնճիւր ստեղծուեցաւ մարդուն ներքին կեանքին մէջ, որովհետեւ, ըսա Սուրբգրքը, հոգարտացաւ ան այլանդակ կարծիքներով եւ սողորաններով: Եւ բրիտանական բարոյագիտութեամբ, Աստուած մարդացաւ, որպէս զի մարդը աստուածացնէ. վասն զի աստուածացման նկարագիրն է Նոյն ինքն հեղութիւնը: Այս է պատճառը որ Յիսուս-Քրիստոս ըսաւ, ես եմ հեղը, ինձմէ սրովեցէ՛ք զայն, եւ զարմեալ ասոր համար է որ մերք ալ բոլոր վերեւ թէ պէտք է Յիսուս-Քրիստոսը դիտել եւ անոր հետեւիլ հեղութիւնը մշակելու համար:

Հեղութիւնը, հակառակ փրկող բնութեամբի, նաեւ հակառակ կոպիտ իրականութիւններու, խեղճութիւն չէ, վախկոտութիւն չէ, այլ է բարոյական բաշտութիւն մը, բրիտանական մեծութիւն մը, մարդկային նկարագրին ամէնէն ազնիւ, ամէնէն փայլուն եւ խորունկ գիծը, այնպիսի գործութիւն մը եւ այնպիսի բարձր չեքմութիւն մը, որուն առջեւ սառի պէս կը հալին ամբարտաւանութեան կուսակառուները, բռն ու կիրքերու անմարդութիւնները:

Երանի՛ հեղերուն, վասն զի անոնք պիտի ժառանգեն երկիրը:

Բ. Ե.

Վ Ա Ր Դ Ա Վ Ա Ռ (¹)

«Մեզին եղեալ ակամստիս նորա մեծութանն»
(Բ. Պետր. Ա. 16)

Առաքեալը իր կեանքի վերջալոյսին մօտ յուզումով կ'ականարկէ հաւատացեալներուն այն տեսարանը, որ իր հանգիստասեւեդած էր իր վարդապետի մեծութեամբ։ Այդ տեսարանը կամ ուսուցումը զուտ հայեցողական արդիւնք մը չէ, ոչ ալ օգիտ մէջ հանճարեղօրէն երեւեակաւ դրութիւն մը, կամ առասպելներու հիւսկէն մը, ինչպէս ինք կ'ըսէ, այլ անձնական ու զրական փորձագոյնի վրայ հիմնուած ճշմարտութիւն մը։ Ինք ակահատես ու ականջալուր վիան էր Աւետարաններուն մէջ պատմուած այն տեսարանին՝ որ ծանօթ է միզի Այլակերպութիւն կամ Վարդապետ անունով։

Այդ պատմական պարագան յիշեցնելով հաւատացեալներուն, Առաքեալը նպատակ ունի զանոնք քաջալերելու, հիմա նոստութիւնը անուղակի կերպով ձաղկելու, քրիստոնէական կրօնի բարոյական խտութիւններուն դէմ, կեանքի դժուարութիւնն ու դժուարացումն ա'յն նորագործները որոնք գրեթէ նշտակ էին տնօրինայ ծաղրանքի, հալածանքներու, ամբաստանութեան, հոգեկան տաղնապնեւութեւ Բայց այդ զրկանքները, այդ տառապանքները իրենց նշանակութիւնը պիտի կորսնցնէին հանգիստեալին փրկութեան և փառաւորութեան անշե որ, այն ժամանակներու հաւատացեալներուն համար, չատ հեռի չէր, և որուն երաշխաւորութիւնը կամ նախատիպն էր ըստ ինքեան սուրբ լեւան յայտնութիւնը։ Ասկէ վերջ քրիստոնէական կատարեալ վատահոլութեամբ պիտի փարէր անոր, լուսաւոր և հաստատուն քայլերով պիտի յառաջանար կեանքի խաւարին մէջէն։ Թափորի աստուածային փառքը իրրեւ խաւարչին տեղը յաւառորդն ազգ մը պիտի տալնորդէր անոնց մինչև այն վայրկեանը ուր պիտի չողար ծաղող

օրուն մը արշալոյսը՝ փարտեկու համար սրտերէն մաքրի և անստուգութեան վերջին հեաքերը։

Մեր ապրած դարուն մէջ, փառք Աստուծոյ, ոչ միայն քրիստոնէական ազատութիւն այլ և խղճի անգործութիւն կը վայելինք։ Կրօնական հալածումները դադարած են զոնէ քաղաքակիրթ աշխարհի համար։ Բայց կրնաք ըսել թէ մենք ալ չունինք մեր ներքին հալածումները, հոգեկան տաղնապնեւք, մեր կասկածները, մեր խղճահարսութիւնները, մեր գայթակղութիւնները՝ որոնցմէ մեծ մասով զերծ էին առաջին դարու հաւատացեալները։ Ո՞վ է տառապած մեր դարուն մէջ բարոյն ու չարին, սուտին ու ճշմարտին ներհակ դադարներէն, կատարելութեան հասնելու տենչանքէն, որոնք մեզ կը յուզեն, կը խոսովեն։ Անշուշտ հոս աւելորդ պիտի ըլլայ մի առ մի թուել այն հոգեկան տաղնապնեւքները, այն բարոյական ցաւերը՝ որոնց տակ մարդը կը ջախջախուի։ միայն զխաւարնէրը հարեանցի պիտի յիշեմ՝ ցոյց տալու համար թէ էակը իր մէջ և իր նմաններու հետ հաշտ ապրելու համար պարտաւոր է Առաքեալին ականարեալ մեծութեան տրտէքը զնահատելու։ մարդը պէտք ունի աստուածային մեծութեան, աստուածային սքանչելիքներուն հանգիստասեւեդ ըլլալու՝ իր վրայ դրուած բեռը կրելու համար, պէտք ունի զԱստուած տեսնելու որպէս զի տեսար ու ամուլ կեանք մը չվարէ, զարգանայ իր բնական կարողութիւններով, կատարէ իր բնութեան ստորջ պահանջումները և աստուածային պատուէրները։

*

Երբ պահ մը քրիստոնէական կրօնի մեզի յայտնած ճշմարտութիւններէն անկախ մտածենք, թերեւ չատեր, մանաւանդ մեր ապրած ժամանակներուն մէջ, զոյութիւնը պիտի նկատեն անվարձ տառապանք մը։ պիտի ըսեն թէ ցաւը մարդուն վիճակուած անիրաւ բաժին մըն է բնութեան մէջ։ Ե՛հ, առանց չափազանցելու, ստոյգ է թէ տառապանքը մեր կեանքի անբաժան ընկերն է։ պէտք չկայ այս մասին յուզիչ նկարներով զրդուել մեր երեւակայութիւնը այս չքեղ տօնին ու պայծառ օրուն մէջ, կամ մերկ ցուցա-

(¹) 1901 թ. Վաղագալովի, Ամառու Տոմարին մէջ, գաւազանի մասնաւոր իւստանդիւն տուեցաւ ասար արեղաներու, իր պատարալիչ այդ օրուն խոսքով բարոյաւ։

գրել, երջանկութեան երևոյթին տակ շատ անգամներ ծածկուած, տխրութիւններն ու արցունքները՝ որոնք կրնան մեր կեանքի տեղութիւնն անգամ կարճել, խիչ մեղ մեր յոյսերուն, մեր երազանքներուն անոյշ գրգանքներէն, խամրեցնել ժպտալ, իր առաջին փթթումներուն մէջ խոյ, մեր շուրթներուն վրայ: Վերջը բունած է մեր բնութեան խորքերուն մէջ. այս ճշմարտութիւնը այնքան տխուր գիծերով կը ներկայանայ մեզի, որքան ուզէինք սեւեռել մեր ուշադրութիւնը մասնատրէն բնականութիւն վրայ:

Այս ամէնուն մէջ՝ եթէ մեզի դաստիկ ցաւ պատճառող պարագայ մը կայ, կամ մեր յառաջդիմաւոր եղին վերաւորող բան մը, սա տխուր իրողութիւնն է: Մարդ ո՛րքան զիտակից ըլլայ իր կացութեան, շատ անգամ, նոյն չափով ուժգին կ'զգայ իր արտի կծկումներն ու դառնութիւնները: Ո՛րքան ընդարձակութիւն իր աշխտոհասոյցութիւնները, այնքան անմխիթար ու խեղճ կը գտնէ իր փնտալը: Իրեն կը թուի թէ ամէն բան կ'ապրի, կը շնչէ, կ'երգէ, կը պարէ, ամէն բան շուրթի եւ սակի գոյն մը ունին բնութեան մէջ, կենդանիները, առանց աշխատանքի, առանց մտաւանջութեան, ուստեմով մը կը ճարեն իրենց օրապահիլը եւ ուրախութեամբ կը ճաշեն զայն. հերկելու, սերմանելու պէտք չեն զգար անոնք. բնութիւնը իրենց համար ամէն բան կը պատրաստէ: Ո՛չ հազուելու հոգ ունին, ո՛չ ապագայի վայրի շուշանիս պէս կ'աճին, կ'ապրին, կը թռչնին, կը փակին տէքերնին արեւ լոյսին թերեւս առանց ո՛րէն բարոյական վիշտ ըզգալու կամ հանգրձնալ երջանկութեան մը վրայ մտածելու կամ երազելու: Անոնք չունին ներքին կեանք, մինչ մարդը աւելի հոգեկան կեանքէն կը տառապի քան նիւթականէն եւ ֆիզիքականէն: Որչափ իր պէտքերը հոգացուն զմեզակ աշխատութիւններով՝ կարծես այն չափով կ'առուարանան անոնց թիւը:

Վերջապէս տառապանքը ի մասնաւորի մեր բարոյական ճակատագրին պայմանը կը դառնայ: Ի՞նչ է արդեօք մեծ ճակատագիրը. — Բրիտանիէութիւնը կը գծէ անոր սահմանը. «Աղիւսի կասարեալի որպէս Հայրենիք երկրաւոր կասարեալի»: Վսեմ եւ մի-

անգամայն տաժանելի դործ, պարտականութիւն մը զէպի ճշմարիտը, զէպի բարին, սրբութիւնը, արդարութիւնը, մարդասիրութիւնը, զէպի երջանկութիւնն ու փառքը:

Բայց ո՞վ քայլ մը չէ առած զէպի ճշմարտութեան խուզարկումը եւ չէ շրջապատուած խաւարի, սոսկումի, տգիտութեան, նախապաշարումի եւ կասկածի թանձր վարագուրովը:

Ո՞վ ճիշդ մը չէ բրած իր բնութիւնն աշխուսեցնել սրբութեան մէջ զինքը կրթելու եւ չէ հանդիպած ներքին ընդդիմութեան: Կը սիրենք սրբութիւնը, բայց մեր գործնական կեանքի մէջ ի՞նչպիսի պատրանքներ կը կրենք: Ունինք այս մասին բարի յօժարութիւններ, բայց ի՞նչ ողբալի արեւելեանք միայն ձեռք կը բերենք:

Ամէն օր սէր, գութ, արգարութիւն կը քաղողեն մարդիկ, բայց երբ մեր արտին յատակը նայինք ինչե՛ր չենք նշմարել, անձնասիրութիւնը, նախանձը, անիրաւութիւնն ու ատելութիւնը բոյն դրած են հոն:

Մարդոց թափած քրտինքներուն նըպատակը ուրիշ բան չէ եղած եթէ ոչ երջանիկ ապրիլ, մարդկութիւնը երջանկաւ ջընկել: Ո՞չ, միայն բանաստեղծները չեն որ կ'երգեն թէ երջանկութիւնը երազ է, այլեւ փորձառութեան ցաւալին ճիշն է այն, մտածողներու, սիրող սիրտերու, կեանքը սիրողներու հաւատարմիմ զգացումներու արապայտութիւնը՝ թէ հոս երջանկութիւն չկայ: Այն ցնորքը կը հետապնդենք, բայց ան միշտ խոյս կուտայ մեզմէ:

Ահա քրիստոնէական մխիթարութիւնէն զուրտ, աւելի կամ պակաս ճշգրտութեամբ մեր իրական կացութիւնը: Այս աշխարհին վրայ կը տիրէ մեծ մասով սուտը, ապականութիւնը, չարիքը, կեղծիքը, խաւարը: Ժիւղ մը ընել զէպի ճշմարտը, սուրբը, մարդասիրութիւնը, երջանկութիւնը, այսինքն՝ մեր ճշմարիտ ճակատագրին իրականացմանը տքնիլ, մեր առողջ բնութեան օրէնքներուն հետեւիլ, կը նշանակէ զմեզ ենթարկել տառապանքի, ցաւերու, հեծկըլտութիւնի:

Բայց կեանքն ի՞նչ հրապոյր պիտի ունենար մեզի համար, երբ մեր բնութեան

համապատասխան բան մը չտեսնենք անոր մէջ: Լոյսի, ճշմարտութեան, անհունին տենչովն այրող սիրտեր, բարեոյն և դեղեցիկին սիրահար հոգիներ, միթէ պիտի ժուժէին որ ա՛յնքան բարձր տենչանքներ, ա՛յնքան անշահախնդիր ճիգեր, ա՛յնքան զեղեցիկ յղացքներ արթննան մարդու հոգիին մէջ՝ յաւիտեան հանդիպելու համար դառն տաղտուկներու և դժնդակ յուսախարութեանց: Ո՛չ, արեւարար կուրծք տալու համար կեանքի դժուարութիւններուն, մեր քնութիւնն աղնուաղնելու, կեանքն արժեցնելու համար, պէտք ունինք մեր առջև նշմարելու հանդիստ ու երջանկութիւն. պէտք ունինք Առաքեալին հետ Թափորի մեծութեան, Թափորի ճառագայթութեան հանդիսատես ըլլալու: Թերեւս ոմանք ըսեն թէ ապագայ հանգիստի կամ վարձատրութեան ի՛նչ պէտք երբ դարձն արդէն ա՛յնքան զեղեցիկ է որ իրեն մէջ իսկ կը պարունակէ վարձատրութիւնը: անհունին խոստումները: Բայց մարդիկ առանց հաշիւի, առանց նպատակի, առանց քաջալերութեան, առանց հիմնական և տեւական համոզումի գործ չեն տեսներ: Կ'ուզենք որ անտեսանելին տեսանելի ըլլայ, անհունութիւնը՝ մատչելի, պաղափարականը՝ իրական, աստուածայինը՝ մարդկային: Պէտք ունինք որ Աստուած մեզի յայտնուի, մեր հետ հաղորդակցի, իր ուժը, իմաստութիւնը մեզի ներշնչէ. կը սիրենք որ մեր աղօթքները Անոր լսելի ըլլան ամէն ժամանակ: Կեանքի համար ընդհանուր և տեւական պայմաններ են առո՞նք: Հո՞ս պէտք է փնտռել առասպելներու, կրօնքներու, պաշտամունքներու նշանակութիւնը՝ որոնք մարդկային սրտի բազմանքներուն և հոգիի թախնիքներուն համադրութիւնն են:

* *

Երկրաւոր կեանքին մէջ եղած է ժամ մը ո՛ւր երեք երջանիկ հոգիներ կամ մահականացուներ, պահ մը մօտաւորով զիրենք լիող տառապանքներն ու տխուր վերջիւնութիւններ, ողորդած են աստուածային հաճոյքներով: Առաքեալը մեզ կը հաւաստէ՝ թէ ինք ականատես եղած է Թափորի բարձունքին վրայ այնպիսի մեծութեան մը, այնպիսի ահաւոր տեսարանի մը որ սրտին

դատարկութիւնը, իր բովանդակ էութիւնը լեցուցած է վսեմին, անհունին, սրբութեան, ճշմարտին ճառագայթումովը: Մարդկային գաղափարական կեանքէն, բարձրագոյն կեանքի պահանջումներուն բուարարութեանը հասած, կէս մը զարհուրած վիճակի մէջ, իր խորունկ զգացման ամէնէն խորունկ շեշտովը պաղատած է, «Տէր, բարոյք և մեզ սոս յիմեր»: Ասի այն տեսարաններէն է՝ որուն աշխարհ երբեք հանգիստեա չէ եղած: Մովսէսի փափաքն է այն, — Տէր քու փառքդ ինձի ցոյց տուր: Առաքեալը կարծես ինքզինքը Հօր լուսաւոր օթեաններուն մէջ կ'զգայ, որուն փառքը ո՛չ աչքը կրնայ տեսնել, ո՛չ ականջը լսել, ո՛չ մահկանայութեան պատմել: Թերեւս սխալ չըլլայ ըսել թէ Աւետարանի տեսարաններէն և ո՛չ մէկը ա՛յնքան խորհրդաւոր և միանգամայն ա՛յնքան պարզ, մարդկային սրտին ա՛յնքան հաճելի, անոր զերազոյն ճակատագրին ա՛յնքան լուսաւոր յայտնութիւն եղած ըլլայ, որքան է Պայծառակերպութեան տեսարանը:

Այդ հրաշալի իրողութեան նորութիւնը առանց պատճառի չէր, վշտաբեկ և յուսահատ հոգիները կազդուրելու նպատակ ունէր: Առաքեալներն իրենց Տիրոջ մասին կորսնցուցած համարումնին վերաշինելու, հաւատքով դորանալու պէտք ունէին. վառն զի Յիսուս վեց օր առաջ դուշակութիւն մը ըրած էր իր մօտաւոր չարչարանքին վրայ, մինչ անոնք, Փրկչին փայլուն հրապարակային փառքէն ու պատիւէն խրախուսուած, իրենց աշխարհիկ յոյսերուն իրականացումը կ'ակնկալէին: Տիրոջ տխուր ու աննպաստ դուշակութիւնը զիրենք դառն յուսախարութեան մէջ թողած էր. անոնցմէ ոմանք խախտած էին իրենց հաւատքը Քրիստոսի՝ խոստացեալ Մեղիւային նկատմամբ. կացութիւնը դժուարին էր, պէտք էր հակազդել այդ վշտանգաւոր տապաւորութեան:

Աստի Յիսուս օր մը իրեն հետ կ'առնէ Պետրոսը, Յակոբոսը և Յովհաննէսը, կ'առաջնորդէ զանոնք բարձր լեռ մը, ո՛ւր ո՛չ մէկ երկրաւոր վրդովում, մարդկային կեանքի ո՛չ մէկ աղմուկ չեն խանդարեր աստուածային յայտնութիւնը: Անոնց առջև կ'այլախերպի, իր զէմքը արեւու պէս կը ցոլայ, զգեստները լոյսի պէս կը փալփալան:

Այդ միջոցին աշակերտներուն կ'երեւին Մոսկէս և Եդիս, որոնք տիրոջ կշիռն վրայ կը խօսակցին: Լուսաւոր ամպ մը կը ծածկէ գիրենք և ամպի մէջէն կը լսուի ահաւոր ձայն մը. «դա է որդի իմ սիրելի, գմալուսութիւն»:

Աւետարանի այս հրաշալի պատկերին վրայ չեմ գիտեր անգրադարձած էք: Յիսուս իր պաշտօնէութեան երջանիկ շրջանին վախճանին մօտ և տխուրը սկսելու սահմաններուն մէջ, զերմարդկային փառքով մը, իբրեւ փառաց թաղաւոր, իբրեւ Աստուծոյ որդին, իբրեւ Հօր կենդանի պատկերը, կը փառաբանուի: Երկու մարգարէներ, իբրեւ անցեալին պատգամաւորները իրենց մեծարանքները կը մատուցանեն. օրէնքը և մարգարէութիւնը կը խոնարհին. Յիսուս անոնց լրումն է. «Յիսուս մարգկային պատմութեան կեդրոնը կը գրաւէ»: Իր փառքը հաւասարապէս կը լուսադարգեն կենդանեաց ու մահացուաց աշխարհներուն երկայնացուցիչները, ցոյց տալու համար թէ Քրիստոս երկինքի ու երկրի հաշտարարն է, մեռելոց և կենդանեաց փրկիչը:

Երկրաւոր գոյութիւնը այդ վայրկեանէն սկսեալ կարծես անձուկ շրջանակ մըն էր Յիսուսի մարմնին, անոր կատարելագործուած բնութեանը համար: Միայն մօտէն կը մնար, բայց մահը մեղաւորին ճամբան է, կամ ինչպէս կ'ըսէ Պողոս, «թողան մեղաց»: Առանց մեղքի մարդուն համար կեանքէն ելլը գերեզմանի նսեմ անցք չէ, ո՛չ, այլ իշխանական ելքով մը տիրական փոփոխում⁽¹⁾: Յիսուսի համար փառաբանման այդ վայրկեանը կարծես հնչած էր, իբր այն թէ յաւիտեանական կեանքի մուտքը գործէր՝ իր երկնաւոր խօսակցիներուն հետ բարձրանալով: Բայց հիմա բարձրանալը առանց մեղքի բարձրանալ է. վարը՝ դաշտին մէջ, Յիսուս կը տեսնէ մարդկութիւն մը, ուր ջախջախուած է մեղքի ու մահուան ծանրութեանը տակ: Իր սիրտը, որ մարդկային անհուն սիրով համակ տնջուած էր, պիտի թողէ՞ր զայն իր ճակատագրին: Հօրը իրեն ներկայած բաժակը չխմած ո՛ւր կ'երթար: Ո՛չ, պիտի բարձրանայ այն աստեւ միայն երբ զանոնք կըրնայ իրեն հետ երկինք տանիլ: Յիսուս չէ

այն պարզ մահկանացուներէն՝ որոնք պարտաւորութենէ խոյս կուտան, տառապանքէն՝ որ մեղքի համար օրէնք մըն է՝ կը փախչի:

Մարդը կ'ուզէ վայելել առանց տառապելու, յաղթել՝ առանց պատերազմելու, երթալ երկինք՝ առանց խաչի սանդուղքէն վերելակելու. մարդը իրեն թողում, ահա իր ակարբութիւնը: Ո՛չ, Յիսուս Թափորի բարձունքէն պիտի չբարձրանայ, այլ Գողգոթայինէն: Արդէն հարկաւոր տունչութիւն մը չկա՞յ Թափորի և Գողգոթայի միջև, և մէկը միւսին չառա՞ջնորդեր: Յիսուսի աշխարհէն ելքը եղբրական է, մարգարէներու մահուան տեղը Երուսաղէմ է, «Երուսաղէմ որ կտորիս զմարգարէս...»:

* *

Առաքեալին ցոյց տուած մեծութեան կանոնախն հանդիսատես եղած է Հայաստան ևս, որ անշուր զժամախտութիւններու մատնուած, կարծես ճակատագրապէս պէտք ունէր Թափորի ճառագայթութեանը, և Ա. Լեւոն կաղզուրիչ տեսարանին: Այս անցաւոր աշխարհին մէջ սիրոյ, բութիւնութեան և միսթարութեան լուսագոյն առարկայ չունենալով՝ իր բովանդակ էութեամբ փարեցաւ քրիստոնէական ճշմարտութեանց և յայտնութիւններուն, և դարէ դար յաւերժացուց անոնց գոյութիւնը, անոնց յիշատակը եկեղեցւոյ և ազգային տարեգրութեանց մէջ:

Երբ իր երկինքը տխրութեամբ մթագնեցաւ, սուգի թանձր մշուշներ պատելին իր լեռները, աչքերը Աւետարանի էջերուն վրայ դարձուց, կարգաց Լեւոն Բարոզը, հոգիով փոխադրուեցաւ Թափորի լուսաւորութեան մէջ, հոն իր ցաւերը մոռնալու համար:

Երբ մեր երկրին վրայ բարկութեան շանթերը ճայթեցան, երբ մեր լեռներու կողերն նահատակներու վարդապոյն արիւններ հոսեցան, հայը սրտով ու մտքով բարձրացաւ Թափոր, հոն աստուածային անուշահոտութիւնները հոտոտելու և Հօր խաղաղութեան ուղղոյնը լսելու:

Հայց. եկեղեցին շա՛տ կանուխէն գիտած է Թափորի մեծութիւնը. եւ թերեւս այս օրոնին հաստատութեան առաջին պատիւը իրեն ընծայել չափազանցութիւն մը

(1) St'ua Ph. Godet, Աւետարանի Մեկնութիւն:

չըլլայ. վասն զի ուրիշ եկեղեցիներու մէջ անոր գոյութիւնը միայն Բ. դարուն կ'երևի եւ անուր կերպով կը տօնախմբուի: Մեր երանաշնորհ Հայրապետներն ու վարդապետները պէտքը զգացած էին այնպիսի տօնի մը որ կարողանար, աւելի կամ պակաս չափով, հեթանոսական «աշխարհախումբ տօնին» տեղը բռնել: Ունենար, գէթ առերեւոյթ կերպով, ինչ ինչ նմանութիւններ, որպէս զի հին մարդը լռէ իրեն այնքան սիրելի դարձած հանգիստութիւններէն բաժնուելուն:

Քրիստոնէութիւնն ուրիշ բան չըբաւեթէ ոչ հին իմացումը, հին ըմբռնումը պատուաստել բարոյական եւ սրբութեան նոր դադափարներովը. մեր մէջ հին մարդը գեղեցկացուց ու վսեմացուց, ազատեց մեր պապերը Աստղիկի խնէշ պաշտամունքէն եւ բարձրացուց զանոնք Թափօրի բարձունքը ականատես ըլլալու համար տատուածային մեծութեան, սրբութեան, հոն հոգեով եւ ճշմարտութեամբ երկիրպապելու Անմահին:

Թերեւս աւելորդ չըլլայ այդ աշխարհախումբ տօնին նկատմամբ համառօտ ծանօթութիւն մը տալ:

Հայոց պաշտելութեան առարկայ դարձած հին աստուածները պանթէոն մը ունէին Բաղասանի մէջ, ո՛ւր իրենց պատշաճ մեծարանքն ունէին ու երկրպագութիւնը կ'ընդունէին հաւատացեալներու կողմէ նաւասարդի (Օղոստոս) Աշխարհախումբ տօնին, որ առնուառն ութնեակ մը կը տեւէր: Այդ աստուածութեանց մէջ ամենէն աւելի աչքի դարձողներն էին Արամազդ ու Աստղիկ՝ որոնք Բաղասանի մէջ իրարմէ անբաժան կը տօնուէին: Արամազդ կամ զիք Ամանորայ, արարչագործ աստուածութիւնն էր, է՛ր նաեւ լիութեան, պարարտութեան աստուածը: Իր տօնի օրերուն Հայաստանի չորս կողմերէն կուգային եւ իր պանդոստներ կը կերակրուէին անոր Բագինին զոհերէն: Իր այս մարդասէր նկարագրովը ան կը կոչուէր Դանասուր կամ հիւրընկալ աստուած:

Ամանորի տօնին խառնուած էր նաեւ սեմական կամ քաղզական աւանդութիւն մը՝ Ջրհեղեղի յիշատակը: Վարդապետի տօնին այդ աւանդութեան հետքերը կը նշմարուէին գաւառի ինչ ինչ քաղաքներ-

բուն մէջ իրարու վրայ ջուր սրսկելու սովորութիւնով:

Գալով Աստղիկին (յունականին նմանութենէ ասաջ մեր մէջ ինչ ինչ բարոյական նկարագիր ունէր), տարփանքի եւ գեղեցկութեան զիցուհին էր. աւանդութեան մը համեմատ Ջրհեղեղէն փրկուած արդարին աղջիկն էր: Աստղիկի ընծայուած տօնական կացութիւններն մին վարդապետ կողմէն ունէր (արդեօք վարդերով կը զարդարէին անոր արձանը կամ պատկերը). աղուհիներու հրամը հիւ կուգար մեհանին շուրջը⁽¹⁾: Այլակերպութեան տօնին տրուած վարդապետ գեղեցիկ անունը՝ Աստղիկ ընծայուած օրուն մակդիրը չէ՞ արդեօք:

Ահա այսպէս, մեր նախնիքները շատ ճարտարութեամբ փոխանակած են անուրբ տօն մը՝ որ անշուշտ բոլորովին զուրկ չէր բարոյական նկարագրէ՝ քրիստոնէական մեծ եւ միսթարիչ տօնի մը հետ, ո՛ւր աստուածային փառքը կը չողայ եւ մեր հոգիին կը խօսի: Մեր ճակատագիրը կը լուսաւորուի, անճառ երանութեամբ մը կը լեցուինք՝ պահ մը կը մոռնանք, ահա՜նա Առաքեալի պէս, երկնային փառքին առջեւ, մեր ցաները տառապանքներն, խղճահարութիւններն, հիացումով եւ երախտագիտութեան զգացումով կը լեցուինք Աստուծոյ հանդէպ մարդոց ըրած անբաւ բարիքներուն, տկար տարածներու սահմանուած երանութեանց համար:

Խորհինք միշտ Թափօրի յայտնութեան վրայ, մեր հայրերու հարազատ դաւանները, սիրենք այս տօնը՝ որ ազգային դրոշմը կ'երևի իր վրայ. անոնց քաղաքական կեանքի բախտակից, անոնց ցուերուն եւ արցունքներուն ժառանգակից, մենք ալ հաճօքով զիտենք այդ սուրբ լերան տեսարանը, հաւատքով զիտենք զայն. հոն կեանքը նուազ ցաւագին պիտի երևի մեզի, համակերպութեան հոգին պիտի զօրանայ մեր ներսը, կեանքի տաղտուկները եւ ձանձրոյթը պիտի չբանան:

Երբ հոգեկան փոթորկումներ, կասկածներ, վարճումներ գան մեզ պաշարել, երբ մեր ամենէն ուղին զգացումներ

(1) Դատուներու մօտեց մէջ, Վարդապետի օրը: Ս. Պատարագի միջոցին, ապիսակ աղանիներ կը բռնցրնին եկեղեցոյ մէջ:

ընն աւ փրկարար զազափարնիրը պահ մը տարտան մտքի հարցումներուն տալիս, Աստփայի հետ զիտենք Թափորի մեծութիւնը:

Երբ բարոյական անկումներու նշանակ դառնանք, մեր սկզբունքներն ու ծրագիրները տապալին գործնական կեանքի առնոցք հարաւաններէն, երբ իրականութենէն շատ հեռի գտնենք զազափարականը, երբ չկրնանք մեր զազափարային կեանքի, մեր հոգեկան ձգտումներուն դժուարում տալ այս աշխարհի վրայ, վերջապէս բարոյական ու բնականական ամէն տառապանքներ մեզ ընկճեն, փոխանակ սրտեն զելու եւ կեանքը անիծելու, զիտենք Թափորի մեծութիւնը:

Երբ բնութեան ահուկի տղէտներ մեզ տարան, չքաւորութիւն, նուազութիւն, կեանք ամէն տեսակ դժբախտութիւններ խուժեն մեր վրայ՝ զոյուցիւնը անհաւատութիւնի զարժակը գարձնելու աստիճան, փոխանակ Յորի պէս անիծելու կեանքն ու լոյսն, Աստփային հետ զիտենք Թափորի մեծութիւնը:

Մեր սիրելիներն ու մտերիմներ երբ իրենց յետին հրաժեշտը տան կեանքի ու աշխարհի ու մեզ անմխիթար թողուն, երբ մենք ալ օր մը մեր կարգին դամաւնք մահուան անկողինին վրայ, երբ մեր ցամքած սիրտը զսպանակը ջախջախուած ժամացոյցի մը տրոփիւնն միայն ունենայ եւ մեր դանկը տարիներու թըթապումը, այն ժամանակ յիշենք Թափորի մեծութիւնը, Ս. Էկրան փառքը՝ որ մեր առջեւ կը պարզէ կեանքի խորհուրդը, կը բանայ մեզի դուռը երկինքին, ո՛ւր պիտի երթանք փառաւորելու Ամենաուրբ Երրորդութիւնը, յաւիտեան, Ամէն:

ԵՐՈՒԱՆԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Ս. ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏԻ ՀԱՅՈՑ ՎԱՆՔԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԻ ՄԷՁ

1. — Ս. ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏԻ ՎԱՆՔԻՆ

Այս անգամ կը փափաքենք մեր ընթերցողներուն ծանօթացնել Երուսաղէմի մէջ Ս. Հրեշտակապետի վանքը, որ կը գտնուի Հայոց Թաղին մէջ, Ս. Յակոբի անկիւքը, Երուսաղէմի հարաւային կողմը, պարսպին մօտ եւ ոչ հեռի Ս. Փրկչի վանքէն: Այս վանքը, ըստ Սաղիմական պատմիչներու, շինուած է Աննա քահանայապետին տան տեղը: Աննա պաշտօնանկ քահանայապետ մըն էր. բայց կը պահէր իր ազդեցութիւնը, իր պաշտօնը թէեւ նոյն ժամանակ կը վարէր իր փեսան Կայիափա: Կայանաւորուած մեր Փրկչի Յիսուս Ազգիւսաց Դուռնէն բերուեցաւ նախ Աննայի քով. զի ամին զնա նախ առ Աննա, որ էր աներ Կայիափայի, որ քահանայապետն էր տարւոյն այնորինը (Յով. ԺԲ. 13): Պատմաբանները կ'ըսեն թէ Յիսուսի բերուած ժամանակ Աննան զրաղած էր ուրիշ մը հարցաքննութեամբ. այդ պատճառով Յիսուսը կապելին նախ ձիթենիի մը եւ յետոյ բանտարկիցիին: Աննա քիչ վերջ կ'սկսի Յիսուսի հարցաքննութիւնը եւ նոյն միջոցին քահանայապետին սպասաւորներէն մին անխառնաբար ծանր կերպով կը ապտակէ Յիսուսը. եւ Աննան Յիսուսը շղթայակալ կը զրկէ Կայիափային: Մեր Փրկչին նկատմամբ Աննայի տան մէջ կատարուած այս աւետարանական դէպքը նախնի բարեպաշտ քրիստոնէիցի թելադրած է որ Աննայի տան տեղւոյն վրայ վանք եւ եկեղեցի կառուցուի յաւերժացնելու համար Փրկչին առաջին Չարարարանաց եւ բանտարկութեան այս զրուստը:

2. — Ս. ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏ ԱՆՈՒՆՐ.

Նկատի առնելով Ս. Հրեշտակապետի վանքին տեղւոյն վերաբերմամբ պատմուած աւանդական յիշատակները, ի սկզբան մեկ-

նութիւն մը չենք կրնար տալ թէ՛ ինչո՞ւ այս վանքին ու եկեղեցիին անունը Ս. Հրեշտակայիս դրուած է. նոր դրուած անուն մըն ալ չէ. շատ հին գործերէն մեզ կը հասնի ան: Տեղացի Արարները այս վանքը կ'անուանեն Տէյր կը Զիյրունեն (Զիթենիի Վանք), անշուշտ պատճառովը այն ձիթենիին որուն կապուեցաւ Յիսուս. բայց բոլոր քրիստոնէից մէջ ընդհանրացած անունն է Ս. Հրեշտակայիս: Այս անուանալու թիւնը կարելի է հետեւեալ կերպով բացատրել: Եկեղեցւոյ Հայրերը զանազան մեկնողական բացատրութիւններ կուտան Աննայի տան մէջ յանդուգն սպասաւորին կողմէն Յիսուսի տրուած ծանր ապտակին մասին, և կը յայտնեն, մասնաւորապէս Ոսկերեքան, թէ այդ ապտակահարութեան ժամանակ Երկնային զինուորները սարսափեցան և ծածկեցին իրենց երեսը: Աստուծորդէոյն յանդգնարար տրուած այդ ապտակի սաստկութիւնը տագնուպեցուց այդ հոգեղէն էակները ու անոնք սահմակած մնացին մարդ արարածին այդ մեծ անխրաւութեան համար: Եկեղեցւոյ Հայրերուն քրիստոնէական այս ըմբռնումին համաձայն էր որ բարեպաշտները, ի պատիւ և ի պարծանս Երկնային զօրութեանց, Աննայի տան տեղւոյն վրայ կը հիմնարկեն վանք ու եկեղեցի: Ս. Հայրերու նոյն բացատրութեան կատարելապէս համաձայն է նաեւ մեր Ս. Ներսէս Շնորհալի Նայրապետըն ալ, երբ իր Այսօր անձառ երգին մէջ կը գրէ.

«Ժառայն զերեսն այն ապտակէր
յորմէ Սրօյրէն թեաքօղէր. »:

3. — Ս. Զիթենին.

Որո՞նք են այն աւանդական յիշատակները, որ Երկնային զօրութեանց պատուին յաւերժացման տեղանքին հետ մեծապէս ազդեցին բարեպաշտներու՝ որպէսզի սրբագործեն եկեղեցիով և վանքով Փրկչին առաջին Չարչարանաց և բանտարկութեան տեղը, որ է Աննայի տունը. — Երեք են անոնք. Զիթենին, Բանսը և Ովսաննայի փար:

Գեղեցիկ և սրտառուչ դրոյշներ հիւսուած են նոյն ձիթենիին մասին. նուիրական ծառ մը դարձած է ան և կը մնայ մինչև ցայսօր. դարձ գար հին արմատէն բողբոջած են նոր ձիւղեր որ կը հովանաւորեն և

կեղեցիին հիւսիսային կողմի անկիւնը՝ չըբջապտի մը մէջ. բարեպաշտ ուխտաւորներ կ'այցելեն միշտ անոր, և բարեպաշտութեան տւարկայ ալ կ'ընեն: Պատմական հանգամանքէ ալ դուրկ չէ ան: Երեսողէմի Եղիսդար պատրիարքը, որ իր պաշտօնին տմենայն Հայոց Հայրապետութիւնը միայնելու յանդուգն ձեռնարկն ալ ըրած է, 1666 ին Ս. Յակոբի տաճարին մէջ միառնօրհնութիւն կը կատարէ նոյն ձիթենիին պտուղներէն քամուած իւղով. և նոյն միառնօրհն կը բաշխէ եկեղեցիներուն, և Հոսովոյ Պապին ալ կը զրկէ նոյն միառնօրհնէն Լատինաց խնդրանքին համաձայն: Սոյն միառնօրհնութեան արարողութիւնն ալ կ'իմացնէ Պօլսի Հայոց մասնաւոր կոնգրեգով մը, ուր կը յիշէ վերե յիշուած պաւրպան: Երեսողէմացի Հէննէ վրդ. իր Պատմութեան մէջ (էջ 242) հետաքրքրական տեղեկութիւններ կուտայ և կը յայտնէ թէ ինքը լսած է հրաշխատն դրոյշներու պատմութիւններ այս ծառին նկատմամբ. այնպէս որ՝ անոր պտուղին կուտը զեղթափի նման, ծննդական կանանց, ջրմտաներու և աշացաւ ունեցողներուն բժշկութիւններ տուած է. օտարներ ևս շատ յարգ կ'ընծայեն այս Զիթենիին:

Բ. Բանսը.

Աւանդական յիշատակներէն երկրորդն է Բանսը, որ առաջին կը կոչուի. վասնզի մեր Փրկիչը երբ Աննայի տունը բերուեցաւ առաջին անգամ ըլլալով այդ տեղը բանտարկուեցաւ. և յետոյ կատարուեցաւ իր հարցաքննութիւնը: Առաջին բանտը կը գտնուի եկեղեցիին հիւսիսային կողմը, խցանման փոքրիկ տեղ մը, ուր կայ պատրաստմանոյց սեղան, ներքեւ բոլորակ փոս մը, յատակը և չըբջապտը զեղեցիկ և քանդակածոյ մարմարիտններով զարդարուած և մշտապա կանթեղներով լուսաւորուած: Յիշուած կէնայ չորս քարերը յիշատակուած են 1831 ին Ս. Հրեշտակապետի տեսուչ Վանցի Բարսեղ վրդ. էն. ինչպէս կ'երևի յիշատակարանէն:

Գ. Ովսաննայի փար.

Այս քարը կը գտնուի եկեղեցիին տրեւեական կողմը պատէն դուրս աջակողմի անկիւնը, նոյն քարը բացուածք մը ունի

մարդու բերանին նման, Հեննէ վրդ. հե- տեւեալ կերպով բացատրութիւն կուտայ այս մասին. «Բրիտտոսի» իշով և յաւանակով այս տեղէն անցած ժամանակ ամբողջ կ'ազազակէր ըսելով՝ «օրհնեալ որ դայ թագաւորդ յանուն Տեառն». փարխեցիներէն ու մանք ըսին անոր, վարդապետ, սաստէ՛ քաւ աշակիրտներուդ. պատասխան կուտայ Բրիտտոս և կ'ըսէ. «Ել'քեմ ձեզի եթէ աստե՛ք լուեն, քարերը սխալ ազազակեն», և աւանդութենէ զրոյց մը կայ թէ ակամանայի քարը մին էր այդ քարերէն որ լեզու ելան ու ըսին ժողովութիւն յերկինս և փառք ի բորածնառ: Այս քարն ալ նմանապէս բարեպաշտներու յարգանքի առարկայ եղած է:

4. — Հրեւսակապեթի վանքին Հայկական ծագումը.

Ս. Հրեւտակապետի վանքը ու եկեղեցին անյիշատակ ժամանակներէ իւրեր հայկական սեպհականութիւն եղած է և է՝ մինչև ցարդ: Պատմական որոշ արձանագրութիւն չունինք անոր հիմնարկութեան մասին, բայց աւանդութիւնը և Անատոսս վրդ.ի ցուցակը բաւական են հաստատելու թէ Ս. Հրեւտակապետի հայկական վանքն ու եկեղեցին հիմնարկուած են Հայոց ձեռքով: Jerusalem Nouvelle-ի հեղինակները կը յիշատակեն զրոյց մը (Բ. հատ. էջ 50) թէ բրիտտոսեայ Հայաստանի նախկին թագաւորներէն մին, իր նեղուած միջոցին զիմած է Դարբիէ և Միքայէլ հրեւտակապետաց, որ անոր օգնած և պաշտան զրած են որ փոխարէն թագաւորը նոյն սուրբ տեղւոյն վրայ եկեղեցի մը կառուցանէ, որպէսզի ազատի վտանգէն: Նոյն հեղինակները կը յարեն թէ այս զրոյցը յայնաող զրիթէ աննշան որմանկար մը կը տեսնուի նոյն եկեղեցիին կողակին մէջ(*):

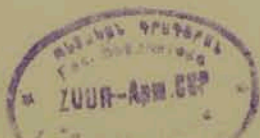
Այս աւանդութենէն զատ կայ նաև Անատոսս վրդ.ին յիշատակութիւնը որ է հետեւեալը. Այլ վամբ Անատոսնաց, ուր հուսատորքն քնակիկն ի կողմն Սիոնի. վասն զի այս վանքին մէջ շատ անգամներ բնակած են հաւատաւոր կրիներ, որ են մայրապետք. բայց յիշատակարանները ցոյց կու-

տան միւս կողմէն թէ նաև վանականներ բնակած են հոն պարբերաբար: Կը թուի թէ հին դարերուն կոյսեր կը բնակէին այս վանքին մէջ. բայց Ժ.Գ. գարու մեր ձեռագրական յիշատակարաններէն, ինչպէս նաև 1479 և 1483 ին Դամիսիկեան Ֆէլիքս Փապրիի Ուղեգրութիւնէն կ'իմանանք որ վանականներու բնակութիւնը կը շարունակուէր, և երկու հարիւր տարի վերջը միայն մայրապետներ կը հաստատուին հոն: Պէտք է դիտել նաև Հրեւտակապետի եկեղեցիին տեղագրական պայմանները. ան չըջապատուած էր հայկական-սրբազայրերով, իր գիմնաց և կողմնակի թռչէր Ս. Սեկիսեոսի և Ուրիանոցի վանքերը, որոնց միոյն աւերակը այժմ գոյութիւն ունի, միւսինը՝ ճաւապարհին միացած. քիչ մը հետոն կը դառնուի Հայոց Ս. Փրկչի վանքը և թեւեւ ուրիշներ ալ, Սիոնի մայր եկեղեցիին մօտիկ. այս եկեղեցիները ի հնուամբ կը կազմէին հայկական եկեղեցիներու խումբ մը Սիոնի թաղին մէջ. այս պարագային մէջ Հրեւտակապետի վանքին անոնց խիստ մերձաւորութիւնը կ'ապացուցանէ հայկական ծագումը պարագան:

5. — Ս. Հրեւսակապեթի եկեղեցին.

Ս. Հրեւտակապետի վանքին եկեղեցին այլևայլ շէնքերու կեդրոնին մէջ կառուցուած գեղեցիկ և սիրուն շէնք մըն է. արդի շէնքը տարակոյս չկայ որ քանդուած և կամ հնութիւնէ փլուած շէնքին տեղ չինուած է. հարաւային կողմնակի դուռնէ մը ներս կը մտնենք եկեղեցիին դաւիթը, որ բնդարձակ տարածութիւն մը ունի, 51 ոտք երկայնութիւն և 17 ոտք լայնութիւն. դաւիթը կցուած չէ բուն շէնքին, վերջէն չինուած կ'երևի, և ճարտարապետական ձեւով բոլորովին կը տարբերի: Ունի Չարչարանաց սեղան մը. և հիւսիսային պատին մէջ չինուած է նոր աւաղանը, հինը կը մնայ բուն տաճարին մէջ և այժմ անգործածիւ: Գաւթէն ներս կը մտնենք և կը դիտենք որ բուն տաճարի կառուցուածքը ունի մէկէ աւելի հետաքրքրական կողմեր. և եկեղեցիին ճիշտ մէջ տեղը չորս հաստ սիւններ ատեանը կը բաժնեն երեք մասերու, մէջտեղինը բնդարձակ և լուսաւոր, կող-

(*) Այս նկարի ձախն հետազոտութիւն մը պիտի ընենք և արդիւնը պիտի հրատարակենք Սիոնի մէջ եթէ հարկը պահանջէ:

մնաթեւերը խիստ նեղ և մթին. առաստաղի կամօրածե պատուհանները աւելի կը լուսաւորեն մէջտեղի մասը. եկեղեցիին երկայնութիւնն է 36 ոտք, իսկ լայնութիւնը 27 ոտք. ունի երեք սեղաններ, մէջտեղիներ Ս. Աստուածածնի անուամբ, աւելի ընդարձակ քան միւս երկուքը որ կառուցուած են Ս. Հրեշտակապետաց անունով. պատերն շատ թանձր են. նկատի առնելով այս պարագան, ինչպէս նաեւ յիշեալ չորս թանձր սիւներու գոյութիւնը, կը մտածենք թէ եկեղեցին շինող ճարտարագետը, անշուշտ հայ, ի մտի ունէր հայկական ոճով եկեղեցիին ճիշտ մէջ տեղը գտնելով մը զարդարել տաճարը, բայց կը տեսնենք որ գտնելի փոխան առաստաղը կը կրէ պարզօրէն շինուած ծածք մը, զոր շէնքէ վրդ. կ'անուանէ սագաշին, այսինքն կամ նաակի մը եւ կամ սագի մը ձեւով բացատրութեամբ: Բայց մեզ անձանթ կը մնայ թէ ի՞նչու հայ ճարտարագետը հրաժարած է իր սկզբնական յոտակադիժէն եւ կամ ի՞նչ արդիւքի հանդիպած էր ու զոնց բրած էր գտնելի շինութիւնը: Ձեռնահասներէն ոմանք բիւզանդական, եայլք միջնադարեան կը նկատեն այս չէնքին կառուցումը: Բաւն կառուցման թուականը անձանթ կը մնայ. քննիչներ Ժ.Գ. զարուստը կը նկատեն զայն. բայց մենք յիշատակարաններէն քաղելով զիտել կուտանք թէ 1215 փրկչական թուականով յիշատակութիւն գտած ենք Ձեռագրաց մէջ. եկեղեցիին պատերուն վրայ գետեղուած խաչքարերուն ամենէն հինն է 1355 ի խաչքարը, որ ազուցուած է հին աւազանի պատին մէջ, և այն չի կրնար եկեղեցիին հիմնարկութեան թուական նկատուիլ, ինչպէս նաեւ վերջիւ չեալ 1215 թուականը: Ձանազան թուականներու մէջ նորոգութիւններ կատարուած են Ս. Հրեշտակապետի եկեղեցիին մէջ: 1286ին ալ Հայոց Լևոն Գ. Թաղաւորը անոր պարիսպը շինել տուած է համաձայն այն յիշատակարանին որ գրուած է Ս. Յակոբի եկեղեցիին մէջ սիւնին վրայ: Շղթայակիր և կիրակոս պատրիարքներու օրով ևս կարեւոր նորոգութիւններ կատարուած են: Իսկ 1795ին ալ Առանայի Յովհաննէս քհ. եկեղեցիին բոլոր պատերը գեղեցիկ շինիներով զարդարել տուած է ըստ յիշատակարանի:

6. — Փրանչիսկեանք կը նիւրնկալուին Ս. Հրեշտակապետի մէջ.

Սուլթան Սիւլէյման Բ. Կ'ընծայուի երուսաղէմի արդի պարսպին վերաշինութիւնը, և կ'աւանդուի թէ պարսպէն դուրս թողուած են Սիոնի եկեղեցին, Փրկչի մեր վանքը և ուրիշներ, հակառակ արքայական հրամանին, այդ պատճառաւ ճարտարապետն ալ պատմուած է: Պարսպէն դուրս թողուած այդ վանքերը գրայիններուն կողմէն ենթակայ էին աւերումներու և կեղեքումներու: Սիոնի վանականաց մասին տեղացիներու բողոքները հասան մինչեւ արքունիք, Պոլիս: Սիւլէյման Բ. երեք հրովարտական հրատարակեց, վերջինը՝ 2 Յունիս 1551ին, և հրամայեց որ Սիոնի վանքէն Փրանչիսկեանները վտարուին: Վտարումներուն զխաւորները նոր վանք մը ունենալու համար, զմեցին Սուլթանին՝ բայց չյաջողեցան. զմեցին Պոլսի Հայոց պատրիարքարանը որ անոնց տուաւ յանձնարարական մը՝ որպէս զի Ս. Յակոբի Միաբանութիւնը կամ քաղաքին մէջ և կամ գուրը վանք մը տրամադրէ անոնց բնակութեան համար: 1554ին Պոլսի այդ գիմումին վրայ Միաբանութիւնը, Մերտինյի Անդրէաս պատրիարքի օրով, յետ երկար խորհրդակցութեան, քրիստոնէական սիրոյ զգացումէն մղուած որոշեց Ս. Հրեշտակապետի վանքին մէջ առժամարար հիւրընկալել Սիոնի վանքէն վտարուած Փրանչիսկեան կրօնաւորները, և առանց վարձքի անոնց յատկացուցին եկեղեցիին մէջ երկու խորան, եկեղեցիին ետեւի կողմէն երկու ջրհոր և բնակութեան համար երկու բաժին, խանէն մինչեւ պարտեզ, և հաստատեցին զաշինք մը որուն մէջ յիշած են ինչ ինչ կենցաղական պայմաններ: Փրանչիսկեանք եօթը տարի կը մնան Հրեշտակապետի վանքին մէջ և ապա կը յաջողին վրայիններու Ս. Յովհաննէսի վանքը գնել և հոն բնակիլ: Մինչև հիմակ յոյց կը տրուի այն խորանը և աւանդատունը ուր պաշտամունք կը կատարէին անոնք. նոյն իսկ կ'ըսուի թէ եկեղեցիին հիւսիսային արեւելեան անկեան կողմը զէպի արեւելք հողի տակ կը գտնուի ստորերկրեայ տեղ մը, ուր ի սկզբան ապաստանած են Փրանչիսկեանք:

7. — Ս. Հրեհակապետի վանքին մի քանի հին վասակաւորներ.

ԺԳ. դարու քառորդէն մինչև ԺԵ. դարու կէսը, յիշատակարաններու նայելով՝ Ս. Հրեհակապետի վանքը աւելի բարդաւան վիճակ մը ունեցած է, մասնաւորապէս ունեցած է պայծառ գէմքեր ու վաստակաւորներ՝ որ կարևոր գործունէութիւն մը ունեցած են այս վանքին մէջ, մա՛նաւանդ դաւանական խնդրոց առթիւ: Կ'ուզենք յիշել այդ շրջանին մի քանի գլխաւոր գէմքերուն անունները իրենց համառօտ գիծերով.

1⁰. Յովհաննէս վրդ. 1215 ին, իբր իր գրասիրութեան հետեւանք նոյն վանքին մատենադարանին կը նուիրէ Եւայի Մարգարէի և Գործք Առաքելոցի ձեռագիրները:

2⁰. Սեփական գրիչ (երկայն) Ս. Հրեհակապետի մէջ 1316 ին կ'ընդօրինակէ Ճաշոց մը:

3⁰. Անանուն գրիչ մը, Դաւիթ Ա. Պատրիարքի օրով, 1316 ին կ'ընդօրինակէ Ճաշոց մը:

4⁰. Մասթուս կրօնաւոր Դարսևացի, 1318 ին նոյն վանքին մէջ կը կազմէ Ճաշոց մը:

5⁰. Ներսէս արեղայ Կրակցի, նշանաւոր գրչադրող մը, որ 1331 ին նոյն վանքին մէջ կ'ընդօրինակէ, Ճաշոց մը. ունի նաև ուրիշ ընդօրինակութիւններ:

6⁰. Կարապէտ արեղայ Խարբերցի, փիլիսոփայ (երկեցող) 1332 ին դարձեալ նոյն վանքին մէջ կ'ընդօրինակէ Մեկն. Կարող. Թղթոց գիրքը:

7⁰. Անանուն գրիչ մը, 1397 ին կ'ընդօրինակէ Յիսուս որդի գիրքը, դարձեալ նոյն վանքին մէջ:

8⁰. Գրիգոր Արծկեցի 1441 ին հոն կը ընդօրինակէ Աւետարան մը:

9⁰. Մանուկ գրիչ. 1466 ին Ս. Հրեհակապետի վանքին մէջ կ'ընդօրինակէ Մարարացի Վարդան վրդ.ի գիրքը:

ԽԲԳՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱՆՈՒՆԻ

ԿԻՆԻՎԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ

ԺԲ.

ԱԶԱՐԻԱ ԶՈՒՂԱՅՆՅԻ

1581 Փետր. 5 Գշ. — № 1601 661ա. 2.

ՍԻՌՈՆԻ ԵՊՍ-ԻՆ ՏԵՂԵԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ
ՀԱՅՈՑ ՄԱՍԻՆ

1587

Ծանօթ. — Խաչատուր Բ. ի եւ Ագաթան Զուգպեցիի Հռոմի հետ մշակած յարաբերութեան վրայ պատմական լոյս կը ափռէ Լեոնարդոյի տեղեկագիրը, որուն մտանշտէն բազմամտքիւր, կարեւոր ծանօթութիւններով, հրատարակուած է Adolphe d'Avril-ի կողմէն, Revue de l'Orient Chrétien-ի մէջ (1898, էջ 200-203 եւ 328-334), որուն նախնայն կը բազմանենք մենք ալ այդ շաւ կարեւոր եւ շատ հետաքրքրական վաւերագիրը: Լեոնարդոյ երկու տեղեկագիր դիմած է Հռոմ, առաջինը Յակոբիկ Ասորի եկեղեցւոյ մասին, իսկ այս երկրորդը Հայոց եկեղեցւոյ մասին: Բ. Ե.

Գրիգոր ԺԳ. պապ Սիդոնի եպօր. զըրկեց արեւելքի քրիստոնէայ ժողովուրդներուն մօտ, որպէս զի 1439 ին եւ 1441 ին Փլորենտիոյ ժողովին մէջ կայացած միութիւնը ի գլուխ հանէ: . . . . .

P. Thomas de Jésus իր Thesaurus sapientiae divinae in gentium omnium salute procuranda եւայլն 1 vol in 4⁰, Anvers, 1613, գործին մէջ (որմէ օրինակ մը ունի Մազարին Մատենադարանը, եւ զոր նորէն տպագրած է Արքայ Migne, Cursus theologiae completus, t. v.) կը գովարանէ Սիդոնի եպիսկոպոսին տեղեկագրութիւնը, որմէ քանի մը կտորները թարգմաններ է լատիներէնի: Անկէ կ'իմանանք թէ այս տեղեկագրութիւնը դրուած է խաւերէն. շատ մը կրօնական հեղինակներ կը յիշեն Սիդոնի եպօր. այսինքն Strozza, Assemani, P. Le Quien, Miraeus: Օսմ. կայսրութեան պատմագիր Hammer տեսած է բնագիրը այս տեղեկագրութեան եւ անկէ ամփոփում մը տուած է իր մեծ գործին ԼԹԳ. գլրքին մէջ: Սիդոնի եպիսկոպոսին տեղեկագրութիւնը հրատարակուած է խաւերէնով S. BALUZII TU-TELENSIS MISCELLANEA, novo ordine digesta et non paucis ineditis monumentis opportunisque animadversionibus aucta, opere ac stu-

dio G. D. Mansi, archiepiscopi Lucensis, Lucæ, 1764, էջ 150, հատոր 2.։ Մեր թարգմանութիւնը եղած է Baluze-ի բնագրին և Rangoni հաւաքածուէն Ձեռագրի մը համեմատ, որ կը պահուի Վիեննայի կայսերական գիւմարտան մէջ։ Մենք միայն աւելցուցած ենք քանի մը պատմական և կենսագրական ծանօթութիւններ։

Սիգոնի եպիսկոպոսին անունն է Léo-nard Abel, Thomas de Jésus, որ անձամբ ճանչցաւ զայն, կ'ըսէ թէ նշանակելի էր ան իր բարեպաշտութեամբ ու գիտութեամբ։ Ան գիտէր արաբերէն։ Ըստ Le Quienի Քիսոյի էր ան, թայց չեմ գիտեր թէ Պուլսոնիցի գիտուն Դոմինիկեանը ո՞ր հեղինակութեան վրայ կ'ընթերցուէր ասոյ ծանօթութիւնը։ Սիգոնի յունածէս եպիսկոպոսներու շարքին մէջ չի գտնուիր ան, ոչ ալ նոյն աթոռին լատինածէս հոգեւոր պետերու շարքին մէջ։ Նաեւ չեմ կրցած գտնել թէ ուե՛՛հ կրօնական միաբանութեան կը պատկանէ՞ր ան։

Thomas de Jésus կ'ըսէ թէ Աբէլ Անտարգոյ Nonce էր և Առաքելական Այցելու։ Adolphe d'Avril

Տեղեկագրութիւն Սիգոնի եպիսկոպոսին բանակցութեան, զոր ունեցաւ իր արեւելքի առաքելութեան ընթացքին։

Ուղղուած առ Նորին Սրբութիւն

Սիրասոս Ե., 1587 Ապրիլ 19.

Սրբազնադոյն և երջանիկ Հայր.

Ինձ յանձնուած պաշտօնը (mission) կատարելու համար ես չորս տարի աշխատեցայ Արեւելքի այլ-և-այլ երկիրներուն մէջ, ժողովուրդներու և բարձրաստիճան եկեղեցականներու հետ, որոնց քով զբոհուած էի։ Ձեր Սրբութիւնը եթէ բարեճաճի կարգաւ այս տեղեկագրութիւնը, զոր պատահ ունիմ ներկայացնել ձեզ խորին յարգանքով և խոնարհութեամբ, պիտի տեսնէք թէ կարելի եղած ինձամբով կատարած եմ պարտականութիւնս։ Հետևաբար կը խնդրեմ Ձեր Սրբութիւնէն որ Ձեր ծանօթ բարութեամբ կարգար այս տեղեկագրութիւնը և Ձեր անասնման իմաստութեամբ հոգար պէտրիւր այնքան հոգիմ երուն, որոնք կը գտնուին աշխարհիս այս մասին մէջ (Էջ 260-263)։

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՀԱՅՈՑ ԵՐԿՈՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐՈՒ (*)

ԵՒ ԻՐԵՆՑ ԱԶԳԻՆ ՎՐԱՅ

Ձեր Սրբազնութեան կը տեղեկագրեմ նաեւ ինչ որ խօսեցանք տառադարձութեան հետ Հայոց ազգին, որ չառ մեծ է և երկարուած է երկու գլխաւոր կաթողիկոսներու, մէկը Մեծ-Հա-

յաստանին, որ կը բնակի Էջմիածնի վանքին և եկեղեցոյն մէջ, երկուս քաղաքին մօտիկ, Պարսկաստան։ Իսկ միւսը Փոքր-Հայաստանին, Սիս քաղաքին մէջ, Կիլիկիա, որ այսօր Կ'ըսուի Դաւրանի նահանգ։

Նոյն ազգին մէջ ուրիշ կաթողիկոսներ ալ կան, որ ստեղծուած են շնորհիւ Թիւրքին (1). ամենք հաւաքիչներն են այն սուրբերուն զորս հայ առններ կը վճարեն Թիւրքին, ամենք ալ ոչ-նականներն (conajutem) են նոյն կաթողիկոսեւրոն՝ եպիսկոպոսաց և ժողովրդեան հաւատաբեանք։

Այսօր Մեծ-Հայաստանի գլխաւոր կաթողիկոսն է Գրիգոր, ուխտաւճիւղ տարեկան մարդ մը, որուն օգնականն է Առաքել՝ կաթողիկոսաբանի մէջ, իսկ հարկերու հաւաքիչն է Դաւիթ։ Ուրիշ պրիմատներ (Primat) և պատրիարքներ, Պարսկաստանի և Կ. Պոլսի մայրերը, թէև իրականութեան մէջ այս կաթողիկոսին իշխանութեան տակ են, բայց ամենեւին չեն ճանչնար զայն։

Այս Գրիգոր կաթողիկոսին և իրեն օգնական Առաքելին հետ ես նամակով եմ միջնորդով միայն կրցայ բանակցել այն տեական պատերազմներուն պատճառով, որոնք մինչև հիմայ կը շարունակուին Պարսկաստանի մէջ. պատերազմներ, որոնց հետևանքով կաթողիկոսը և իր մարդիկը ստէղ պարկուռած են լքել կաթողիկոսական եկեղեցին ու երկիրը և քաջաբիլ զօրքերու արջաւանքէն հեռու տեղ մը։

Ներկոյս Արքեպս. ստիպուեցաւ նոյն բանը բնիկ իր ֆրանք-հայ-կաթողիկ ժողովուրդի կրօնաւորներուն հետ, որ կը բնակի Նորնախիջեւան գլխաւոր տաճարեւ գիւղերուն մէջ (Պարսկաստան). անոնք կ'աղբիւր իբրեւ լատին, հպատակած ըլլալով հռոմէական սուրբ եկեղեցոյ մէջին (2), Սուրբ Դոմինիկոսի միաբանութեան եղբայրներէն լատին եպիսկոպոս երանելին Բարթոլոմէոսի ձեռքով։

Դաւով կաթողիկոսի և իրեն օգնական Առաքելի բարի գիտութեան և հպատակութեան, Ձեր Սրբութիւնը, եթէ հաճի, կրնայ իմանալ այն նամակներէն, զորս ես գրեցի Առաքելական Աթոռը, իբրեւ պատասխան առաքելական երկօթեւղներուն (bref) և իրենց այն նամակներէն, զորս ուղղած են հայ ազգին պաշտօնական կարօնաւոր San Severinoին Այդ նամակներով անոնք կ'աղբարայնեն անձամբ մինչև Հոսմ չկարենալ երթալնին, յայտնելու համար իրենց հպտա-

(1) Հայոց կաթողիկոսներ, որոնք պատասխանատու էին սուրբերու հաւատման, այս միջոցին ունեին օգնական մը կամ բաղաձայնի կաթողիկոս մը, որուն զօրն էր մամուլաւորագրել հաւաքել սուրբեր և ալ վեցապէս գործակալներուն։ Իմը. Adolphe d'Avril

(2) Այս Հայեր բաժնի պատարագը կ'ընեն, որ նայե-րէնի բարգաւաճում է։ Այս տառադարձութեան ամփոփ մէկ պատմարկը կայ P. Le Quienի գործին մէջ, հասար Գ. էջ 1393 և Երկ.

(*) Այս տեղեկագրին մէջ կարողիկոսի տեղ պատ-րիարք կոչուած են Ս. Էջմիածնի և Սիսի գանձաւոր-ները։ Թաղամարտեան ատեն մենք զրոյն կարողիկոս հարազատ կոչումը։ Փոխանակ Եկեղեցիայի բուսած է Փոքր-Հայաստան, զոր պատեցինք։ Բ. Ե.

կաթիվներ Առաքելական Աթոսին: այդ բանը չեն կրնար բնել թէ՛ իրենց չբաւարութեան և թիշ-ուսառութեան պատճառով որուն մէջ կը գտնուէին, և թէ՛ այն պատճառով որ կը վախճան պատերազմի միջոցին հաւաքուել իրենց կաթն-ղիկաւորանին մէջ:

Օգնական Առաքելը Գարամաթի (= Σ թարդէ-քիթ) եկաւ 1584 ինչ եւ մասնաւոր սուրհանդակի մը ձեռքով Հալէպի գլխաւոր հայերէն շատ մը նամակներ գրկեցի իրեն, հաւ մըն ալ Փաքը-Հա-յաստանի կաթողիկոսէն: Եւ խնդրեցի որ կամ Հալէպ գալ, բանակցելու համար այն բաներու մասին զորս առաքելական աթոսը գրեց իրեն մասնաւոր նամակով (bref) մը, ինչպէս նաեւ այն խորհուրդներու մասին զորս պաշտպան կար-տիւնով տուած էր իրեն, և կամ սպասել ինձի իրեն յարմար դատած և աւելի ապահով տեղ մը: Պատասխանեց թէ վերադրեալ պատճառնե-րով չի կրնար բերանացի անտակցել: Բայց ի վկայութիւն իր հոգատակութեան հռոմէական սուրբ եկեղեցւոյն, նոր նամակներ գրեց, որք պատշաճ էն պաշտպան կարտիւնով քով:

Մեծ-Հայաստանի կաթողիկոսին իրաւասու-թեան ենթարկուած բնասանքներուն թիւը 260, 000 էն աւելի է, բացի շատ մը վանքերէ, վանականներէ և օսրիւսագներէ:

Այս կաթողիկոսութեան մէջ վարժապետներ և քարոզիչներ, որ վարդապետ կը կոչուին և ուրոնց կը հոգատակի ազգը այնպէս ինչպէս իր կա-թողիկոսներուն, բարձրագոյն են: ասոնց ամէնէն հաշակաւորներն են Ներսէս՝ Պրիմիտի մէջ, Դու-կաս՝ Գարամաթի մէջ և Արիստակէս՝ Անիկոսիոյ մէջ:

Եւ Փաքը-Հայաստանի կաթողիկոսին քով գա-ցի վերադիւնալ Սիս քաղաքը, Գարամաթի մէջ, խաչատուր կաթողիկոսի ատեն, որ ինձմէ ստա-ցած ըլլալով առաքելական թաղիք (bref), և գիտնալով այն խնդիրները զորս ես ուղղած էի իրեն՝ պաշտպան կարտիւնով կողմէն ինձի տըր-բուլէ ճրահողներու համաձայն, խոստացաւ Առաքելական Աթոսը գրկել բարձրաստիճան եկե-ղեցական մը (prélat), իր հոգատակութիւնը յառ-կապէս յայտնելու պաշտօնով: Բայց մահը խա-փանցեց գայն, իր գրեթէ ութսունամեայ հասակին մէջ: Անոր յաջորդեց Աղաբիս վարդապետ(1), որ իրեն փոխանորդը և օգնականը իր նախորդին գիտէր ամէն ինչ որ բանակցութեան նիւթ եղած էր, և երկու անգամ Հալէպ եկաւ իմ քով: Վեր-ջին անգամ ես ալ գալիս զինքն տեսնելու վահկա-յի բերդը, Գարամաթի մէջ, ուր երկար բարակ խոսեցայ իրեն հետ իր ազգին հռոմէական եկե-ղեցւոյ միութեան մէջ վերահաստատութեան մա-սին, որ եղած էր Փրոքնիտայի ժողովին հետեան-քով, և այս այս միութեան արձանագրութեան բովանդակած բոլոր յօդուածներուն մասին ի-շատակութիւն մը չգտայ հայերէն գիրքերու մէջ(2): Միայն հայոց պատմութիւն գտայ:

Նոյն կաթողիկոսին սորիկուցի նաեւ նորոգ-ուած տոմարը և զայն յառաջ բերող պատճառը, և իրեն տուի հռոմէական տոմարին հայ թարգմա-նութեամբ տպագրութիւնը: Պատասխանեց թէ ամէնէն յառաջ պարտաւոր է խորհրդակցել Մեծ Հայաստանի կաթողիկոսին հետ, յետոյ ազգին վարդապետներուն և քարոզիչներուն հետ և յետոյ պատասխանել Առաքելական Աթոսին:

Եւ մանկու համար հռոմէական սուրբ եկե-ղեցւոյ մէջ և ասոր հետ իր միութիւնը գործա-գրելու և Առաքելական աթոսին իր հոգատակու-թեան աղաջոյցը տալու համար՝ ընդունեցաւ հաւաքի այն դաւանանքը, զոր ես առաջարկե-ցի իրեն յանուն հռոմէական սուրբ եկեղեցւոյ: Իմ առջեւ և շատ մը լատին և հայ վիճակներու ներ-կայութեամբ իր դաւանութիւնը տայէ ետքը, զայն ստորագրեց և կնքեց և իր եպիսկոպոսնե-րէն մէկուն հետ նամակներով գրեց Առաքելա-կան Աթոս: Եւ պաշտպան կարտիւնով(3): Ան նոյն իսկ պիտի չարունակէր քարոզել և ուսուցանել իր ժողովուրդը, իր խոստման համաձայն, եթէ իրեն հակառակորդ հայ եպիսկոպոսի մը կողմէ հանդիսա թողուէր իր կաթողիկոսութեան մէջ(4): Այս պատճառով ան ստորագրուեց Կ. Պոլիս եր-թալ և պաշտպանել ինքզինք իրեն մասին եղած ամբաստանութիւններու զէմ:

Ահա՛ այսպիսի դժուարութիւններու կը հան-գիւցինք Արեւելի կաթողիկոսներուն հետ բա-նակցելու առթիւ: այնպէս որ մէկուն հետ զոր-ծը կարգադրած կարծած տեսնդ, պէտք է ու-րելէ մը հետ սկսիլ, նշաւակ ըլլալով նոր լու-սանքներու և հալածանքներու:

Սիս քաղաքը, ուր կը բնակի կաթողիկոսը, բերդ մը կայ, որ հայ թագաւորին էր, որ անա-ռիկ է, սակայն ամայի, հոն զեռ կը տեսնուին թագաւորին և թագուհիին պալատներուն աւե-

րայեալ Thomas de Jésus-ի գործին մէջ. Հայ եկեղե-ցւոյ նկարագիր ասոր ունեցած անկնկունքեան հա-մար, dessein parquissimement պիտի նկատուէին զայն Bulletin des Périodiques մէջ:

(1) Այս դաւանման ստորագրուած է յոս հայ ե-պիսկոպոսներէ, Յովնանի Զեքունի, Մարտիոս As-ciuzensis (Ասիւի?), Յովնանի Հիւսայրայի, Մի-կաւ Սեբասիայ, Այդ դաւանման իմբատրուած է այս-պէս. Toto corde credimus et ore fatemur quod Pa-ter sit unigenitus, Filius a Patre genitus, et Spiritus Sanctus a Patre et Filio aeternaliter procedens, non quidem ut a duplici principio, sed ab utroque, ut ab uno principio et unica spiratione: Ազգայնէն հինգ իննսուցիւ նամակներ կան 1585 Ապրիլ 10 րուա-կանով, ուղղուած Գրիգոր ԺԳ. ին եւ կորսնցալ Սան Սեվերինոսին: Այս նամակները կը գտնուին Վատիկանի Մատենադարանին մէջ, Cod. II:

Հակառակ մեր բնագրի հաստատմին որ միայն մէկ եպիսկոպոսի վրայ կը խօսի, Le Quien կ'ըսէ թէ դաւանման Հոսմ սարին երեք եպիսկոպոսներ (Oriens Christianus, Suisse. 1. էջ 1433-1449):

(2) Հակառակը (adversaire), թերեւ հակաբա-ր իմասով զործածուած, հետեւաբար ակնադիւրսին մը Տիրաւորի յափեսակութեան: Բ. Ե.

(1) Oriens Christianus, հատոր 1, էջ 1417:

(2) Միութեան արձանագրութիւնը կը գտնուի վե-

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Օ Շ Ա Կ Ա Ն

[Յուլիս 12/25, Եւ. Տօն Սրբոյ Թարգմանչաց Վարդապետացն մեռոյ
Սահակայ եւ Մեսրոպայ]

ԳԻՐԻ ԳԻՐՏԻ ՄԵԾ ՅՈՐԵՆԵԱՆԻՆ ԱՌԵՒԻ

Օճակա՛ն,
Քանինք աշօր քեզ ուխտի եկան,
Ու դեռ քանինք պիտի գան նորէն՝
Համբուել այն Քարն՝ որ անտօրէն
Կը ծածկէ Տիրի փառքն յափրտակոյ
Հայ Գիրի Հրական՝ իբրեւ լուս կորոյ:

Օճակա՛ն,
Բերդիդ բեկորներն՝ որ վաղուց ինկան՝
Երբ իբրեւ քան, չեն կրնար մըցիլ
Այն վեհ Քարին հետ՝ որ իբր երփնածիլ
Անուշի խորան՝ կայք մ'է բերելի,
Մընաւ՝ հայ Միսին օծումովն առի:

Օճակա՛ն,
Հողերդ՝ ուր ոսկեր փրսած են այնքան՝
Թէ ի կրքիս քան հոծութեամբ ժայռի,
Չեն զօրեւ տարձիլ մէս մը նըծարի,
Դեմ այն Անիւնին՝ ուր հայ հոգւոյն պերն
Կրակն է անթելուած դարերով անվերջ:

Օճակա՛ն,
Թէ քու անուշակ հողերդ այգեկան
Մէկ հընձանի մէջ նըմլլին առաւ,
Չեն կրնար ծորել կարիլ մ'անառաւ
Դեպի խառնարանը մեծ Մըշակին,
Ուր խանդ ու խորհուրդ կը պղպըջակին:

Օճակա՛ն,
Քեզ ձօնուած խունկերն այն կայսերական՝
Ու երկար ասէն ծրխեցան քու մէջ՝
Չեն կրնար պանել բոյրի մ'ելեւել:

Մինչ ծոցդ բախուած իւղ Անուն մը հեզ
Դեռ նարդի հոսով կը խնկէ ըզբեզ:

Օճակա՛ն,
Շողի ու ստուերի նախանձ մը կ'ըզզան
Յերեկներդ նախկին՝ գիշերներդ յետին՝
Լուսաւորութեան մը ճանապետին
Անմահ արեւն, կամ՝ իր շիրմին սառ
Սընարքը պննոյ ասղերէն պայծառ:

Օճակա՛ն,
Իմով սրբավայր մ'ես նըլիւական . . .
Երբ Մօրիկ մ'իսկ ցանկայ մականի,
Հող չիկայ դափնի մ'իբն արժանի,
Դըրիչը միայն նիւերովն անմահ
Հող իր վեհն ունի ջինջ ու սրբաստ:

Օճակա՛ն,
Օր մ'ալ ես եկայ իբրեւ ուխտական . . .
Ու այն Քարին մօտ՝ որու ներքեւ Նա
Կը հրակ արքուն քան քէ կը կնանայ,
Ըսի. Հողին քակ Դիրք՝ երկարէ
Շունչով մը կ'ապրի . . . իսկ Քա՛րը. - Միքէ
Չէ՞ Երազին խորն, ուր դեռ կը յածին
Իր միսն ազամանդ, մասներն ոսկեծին:

Օճակա՛ն,
Ո՞վ Սուրբ Մեսրոպի հանգիստ սիրական,
Երբ օր մ'երբեք նոր հովիւ՝ նոր հօս
Պաշտամունքի նո՛ր ձեռով քան քեզ մօտ,
Ու իրենց համար նոր աստուած մ'ուզեն,
Արքունգու՛ր Հրական Գիրի երազն . . . :

Ե. Ե. Դ.

ԾԱՆՈԹԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ

Իմաստաւերը կ'երթար իր էշն հեծած, մարգարէ՛.

Շլմորած էին անոր բիքերն անեղ քսուերէն.

Կ'երթա՛ր ու կը խոկա՛ր:

Ու ցեղերու այդ հարցուկն
Հերթանս մարդերու ծախսու կուտար նըզովներ,
Սնգիսա՛կ՝ թէ ձեռներ այդ անընշող մութին մէջ
Կարկառուած՝ կ'ընդունէին իր անէծքները տարտաւ:
Փերովիւրէն կուգար ան՝ որ այցելէ Բաղակին,
Հաւկին Գոմորացոց՝ որ լինին տակ կը բնանան,
Ասուրի կախարդին ու Մովսարաց քաղաւորին:
Հեռացած խաւարէն, սոսկումներու օրեւանէն,
Թանձր ու քաւ կաղնիներու տպաստանէն զարեղի՛
Չոր ամպշուրը կը կոծէ իր լայնաւունջ հոսանքովն:
Ինք տըլտըլ, բողոլով որ էշն առաջ երթայ ըստ բախտի,
Միտքն ուրի՛շ արկածի մը հետամուտ էր իր մէջ:
Իւրովի կը հարցընէր. է՛ն, ունայն չէ՞ ամէն ինչ,
Ու խոր՝ անդունդ մը չէ՞ որ ցընորհներ կը յածին.
Հրաւազան քսուերն արդեօք էա՞կ մըն է անձնաւոր,
Մըրընչող կոնակն ալ ձա՞յն մըն է խորհող ու խօսուն:
Ուրստն տարիներէ իվեր կ'ապրիմ խորի մէջ,
Գիշերուան անձաւներուն ֆրսիմը լոկ դիտելով,
Հովին հեծումներուն ականջելով ամպերուն մէջ:
Կենդանի՞ է անդունդը: Ա՛յն, մենք զածած քրքուրներ՝
Ի՞նչ արդեօք կը փընտրենք: Ասուրերէն գիտեմ ես,
Գիտեմ արաբ՝ պարսիկ՝ հըրեայ լեզուն, բայց բա՛ն մը չեմ գիտեր:
Ո՞ր խորունկ Ոչընչութեան պաշտօնեաներն ենք արդեօք . . . —
Սն տըզո՛յն՝ ա՛յապէս կը խոկար ոստերուն տակ չարաւոմ՝
Սնտաւներու փըշումներէն բոլոր մազերը փսմնած.
Կանգ առաւ յանկարծ էշն, ըսաւ իրեն. *Կը տեսնե՛մ զայն*:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

LA ROSERAIE D'ARMÉNIE, III.

Pages choisies des meilleurs Poètes du moyen âge et de la période suivante. Anthologie nouvelle illustrée de nombreuses reproductions des plus belles miniatures de manuscrits anciens. Traduction précédée d'une introduction et accompagnée de notices par ARCHAG TCHOBANIAN, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1929. (Imprimerie Artaud et Cie. Tours) p. 291, Prix 100 Francs.

Անխոյ է Չօպանեան: Կը շարունակէ իր գրական-գեղարուեստական եւ հայրենասիրական գործը, ֆաւանսիւրէն թարգմանելով միջնադարեան հայ բանաստեղծներու եւ աշուղներու նրգերն ու աղերսը, հոյ արուեստը ծանօթացնելու համար Եւրոպայի Չօպանեան շատանց ձեռնարկեալ գործին՝ նախ մանր հատորներով եւ յետոյ սխառ գեղեցկացնել իր մեծնորիք մեծ, ստուար եւ պատկերազարդ հատորներով, **Վարդէնիք Հայաստանի** սիրուն խորագրին տակ, որուն **Երրորդ Հատորն** է որ աչքի առջեւ ունինք շրեղ տարգրութեամբ մը:

Այս հատորին մէջ դասաւորուած են Զրիկ, Կուտանդին Երզնկացի, Յովհաննէս Թլկուրանցի, Դրիգոր Աղթամարցի, Յովսէփ Սեբաստացի, Սահիպանոս, Քերդուկի Սարկիսազ, Յովհաննէս Եսիսկաղու, Դաւիթ Արածորցի, եւ ուրիշ անանուններու տաղեր:

Չօպանեան իր **Վարդէնիք** կը զարգարէ նախնաց մանրանկարչական նմոյշներով: Այս ալ եղանակ մըն է որով եւրոպային նաշակ մը կը արուի հոյ գեղարուեստին վրձինն ու բանդակի նիւզերն: Այս մանրանկարներ թէեւ չեն արտագծուած իրենց բնագործական երանգներով, բայց հիմնաւի յաջողութիւն մըն է ստանց սեւատպութիւնը, եւ կատարեալ գաղափար մը կուտայ արուեստէ հասկնողներուն՝ գործին նրբութեան մասին:

Չօպանեան իր այս հատորը պատկերազարդուած է հետեւեալ ձեւագիրներէն հանուած մանրանկարներով. — Աւետարան Դագիկ Թագաւորին Կարսի, Աստուածաշունչ Հեթում Բ-ի, Ճաշոց Լեւոն Գ-ի, Աստուածաշունչ Նայի Նչեկչոյ, Շիրակի, Դայլածորոյ, Բայրի եւայն Աւետարաններ:

Բանաստեղծ Չօպանեան իր **Ներածութեան** սկիզբը, տա՛ տեղեկութիւններ կուտայ **Վարդէնիք** կազմութեան եւ նպատակին վրայ:

— «Այս հատորը կ'աւելնայ **Վարդէնիք Հայաստանի** երկու հատորներուն վրայ եւ կը լրացնէ ատանց շարքը: Այս հատորին մէջ ալ գրուած են հին բանաստեղծութեանց թարգմանութիւնները, պատկերազարդուած հոյ արուեստին յատուկ մանրանկարներու նմոյշներով: **Վարդէնիք Հայաստանի** մ. Հատորը նախորած էր Առաքել Սիւնեցիի, այն մեծ ինքնուրուագող բանաստեղծի գործերուն, Բ. Հատորը կը բովանդակէր բանական մը բանաստեղծներու նշանաւոր էջերը, որ առաջնութիւնը տուած եմ ընդգրկներու, եւ զանոնք պատկերազարդելու համար ընտրած եմ մանրանկարներ եւ գեղարուեստական ուրիշ արտագրութիւններ: Իսկ այս Գ. Հա-

տորին մէջ ժամանորայն Կոստանկա եղաւ Եւրոպայի հասարակութեան ծանօթացնել մէկ գեղեցիկ շարքը հին երանգանկարներուն, ինչպէս նաեւ լատին մը թարգմտական յիշակարանք եւ գեղարուեստական աւարկանք, եւ ընտրեցի յարմար բանաստեղծութիւններ զանոնք լուսարանելու համար:

Հետեւաբար այս հատորը նուիրուած է ամեն յառաջ հոյ արուեստին, եւ յատկապէս մանրանկարչութեան, որ այնքան զանազանեալ եւ բնորոշ մէկ մշակութիւն մը ունեցաւ մեր մէջ: Եւ կործնիք թէ իմ ընտրած բանաստեղծութիւնները, որոնցով շրջանակեցի եւ լուսադակեցի այս կորովի եւ շնորհալի էջերը, արժանի՛ են ատանց, կը ներդաշնակին ատանց հետ, կը շարունակեն զանոնք, կը մեկնաբանեն եւ կ'ուժարեն զանոնք, եւ ինձ կը թուի թէ, անկամ մըն ալ շեշտելով, բով բովի դրուիր հոյ մարին այս երկու գազմհեռ յայտնագործութիւններուն, շատ կը դիւրացնեն եւ շատ կը խորակեն իրարու ըմբռնումը, եւ ասիկ զատ, աւելի ուժգին կը ցայտեցնեն հոյ գեղագիտութեան ուրիշ գիծերը:

Դործը ճարտիւթայր գեղեցիկ է իր գաւաթ լրջութեամբ. աշնակա որ սեւէ Եւրոպայի կրնայ հանցողով աչքէ անցնել միջնադարեան հոյ գեղարուեստին այս լուսարանութիւնը: Այս համայր աւելցրեցնելու համար Չօպանեան, իր շահեկան **Ներածութեան** եւայր, խորանշնիր առգաւտացի վրայ տուած է կենսագրական ծանօթութիւններ, որոնց մէջ ինձ համար մասնաւորապէս հետաքրքրական է Թլկուրանցի Յովհաննէսներու երկուութեան նոր տեսութիւնը, զոր Չօպանեան խրաջուցած է հետեւելով Հ. Ն. Ալիմեանի: Այս մասին Չօպանեան գրեց արդէն **Կոչակի** մէջ, **Ալիմի** մէջ Թլկուրանցի մասին իմ գրած ուսումնասիրութեան առթիւ: Եթէ ժամանակագրական տարացոյցները վերջնապէս նրջողին հնազոյն եւ վաւերական Չեռագիրներու համամաստ, սխալ ընդունինք Ալիմեանի եւ անիկ յառաջ ալ Հ. Մ. Պատուրեանի եզրակացութիւնը, բայց դեռ կը մնայ լուսարանութեան կարօտ երկու կէտեր. — ա) որո՞նք են աշխարհական Թլկուրանցիին տաղերը, բ) Կաթողիկոս Թլկուրանցիին ալ չէ՞ եղած առգաւտաց մը, եւ եթէ «այո», որո՞նք են այս վերջինն տաղերը:

Փորագրութեանց մասին արուած ծանօթութիւններ՝ արդար հաւելուած մը կազմած են հատորին վերջը, որուն Նոյսութեան մէջ բաժին ունին նաեւ Ս. Աթուրխան մասնագործարմին մէջ պահուած Չեռագիրներէն հանուած նմոյշներ:

Չօպանեան կը կատարէ գործ մը, որ անհոտական ոյժերէն շատ վեր է. բայց ինչն րաջութիւնը ունեցաւ տարիներ ի վեր առանձինն ընելու այդ գործը, զոր ընկիրութիւն մը կամ ուսումնական հաստատութիւն մը միայն պիտի կրնար ընել, եւ շատ ուրախ ենք որ մեր հոյ ունեւորներ կ'ըմբռնեն Չօպանեանի գեղարուեստական եւ հայրենասիրական ձեռնարկին մեծ նշանակութիւնը եւ կ'ընձեռնեն իրեն նիւթական նպատակ մը: **Վարդէնիք Հայաստանի** այս Դրդ. Հատորին Նախադր նրջումներով կը տեսնենք թէ յիշատակագրուած է Տիար Ներսէս Զամբրէթլեանին անունը, երկասարկ յուսալից եւ գնահատող զէմը մը, Պիլծիգայի հոյ հարուստներու շարքին:

Բ. Ե.

ASTOUR NAVARIAN, Anthologie des Poètes Arméniens. Lettre-préface de M. Henri Lichtenberger, professeur à la Faculté des Lettres de Paris, Imp. de Navarre. Libr. E. Leroux, Paris, 1928, 89 p. 243. Prix 20 frs.

Ա. Նավարեան, Գրքիմովի Ա. Գասարանի ուշափրօսներէն, որ յետոյ Բարիկի մէջ մտակցի Զատնէ-րէն լեզուն եւ գրականութիւնը, փայլեանկով իր բանաստեղծի չափանքը, շատ զեղեցիկ ձեւաճարկ մը բրած է հայ բանաստեղծներէ ծագականօք մը ներկայացնելով եւրոպացի բանաստեղծներուն:

Հ. Լիբերկովի մը հասարակին սկիզբը իր գրած յառաջարկին առաջին ազգեան մէջ իսկ կը գտնուէ՝ Նավարեանին մտանքները եւ երթողական արտեւարքը, եւ շատ փայլալից զննանքներէ կ'աղերձէ հայ ժողովուրդի հասցէին եւ մարտնչու Հայաստանին:

Երբ ամէն եւրոպացի գրագէտ եւ բանաստեղծ Հ. Լիբերկովի պէս այս ծագականօքի բանաստեղծութիւններու մէջ կարգադ հայ ժողովուրդի տղին, ձեռնարկը արդէն հասած կ'ըլլայ իր նպատակին: Եւ այս խնայելէն շատ բանական է Նավարեանի ծառայութիւնը հայ գրական:

Նավարեան իր Ներածութեան մէջ կը ներկայացնէ հայ-ղիցագոյներու (Լ'Épopée arménienne), ճակիգարը, Արեւմտեան Միջին Գարուն աղիցագութիւնը, Գրականութեան նշան կեդրոնները (Վեկեթիկ, Կ. Պոլիս, Թիֆլիզ):

Եւրոպացի քննադատներու համար այս չեղեկութիւնները բաւական պիտի նկատուին անուշաք, պարզապէս անոնց քննականը զարմար մը տուած ըլլալու համար հայ բանաստեղծութեան ծագման եւ զարգացման այլեւայլ հանգրուաններուն վրայ այսպիսի համեմատարար փոքր ծառայով ծագականօքի մը սկիզբը:

Բայց հայ պոետներուն համար այս մասնագրութեան լինողութեան ճշտակէտն հայելով Նավարեանի Ներածութեան վրայ, բաւական նշաններ եւ արագութիւններ անհրաժեշտ կը դառնան:

Դարով բուն ծագականօքի, ասոնք քննարկած են անխախտ քէ՛ արեւելեան եւ քէ՛ արեւմտեան հայ բանաստեղծներու զոյններէն, եւ քննարկած են միայն լեռնաբաններ, եւ ճշդի չէ տուած արձակ բանաստեղծութեան, նոյն իսկ Վարդանանց պատմալիւ եղիշէ, որ Ներածութեան մէջ կը ներդրուի իրեն զիցագոյնեղակ բանաստեղծ (poète épique), իրաւունք ունէր երթողներու գլուխը կենդանի իր բանի մը էջերով Նավարեանին գրուածքը արդարացած ըլլալու համար:

Նավարեանի զննանքներին արժանացած են միայն նոր եւ նորագոյն բանաստեղծներ, այսինքն՝ Գաւմար-Քարիպա, Մ. Պէլիկիպաշեան, Մ. Նալբանդեան, Մ. Անէմեան, Խորէն Լուսինեան, Ս. Շանաղիկեան, Թ. Թեղեան, Ե. Տէմիրճիպաշեան, Պետրոս Կարեան, Եղիշէ Գուրեան, Յովն. Սիւքեան, Սիւլիլ, Յով. Յով. Կաննէլեան, Ա. Անտոնեան, Յով. Թումանեան, Զատնի Գալմեանեան, Շանք, Յակոբ Յակոբեան, Աղեքս. Դաւադեան, Գրեկիկ Տէմիրճեան, Անգիւտ, Գաւելին Պէլիկիպաշեան, Տիգրան Եղիպ, Ա. Զօղանդեան, Վ. Մալեան, Ռ. Որբեան, Ա. Բաճակեան, Արտուր Բարսիլեան, Շաւանիկ Կազմեան, Վ. Թեղեան, Սիւմանթո, Ա. Նավարեան, Գաւելիկ Քէլիշեան, Գաւելիկ Վարդեան, Վանան Տէրեան, Ռ. Սեւակ,

Հ. Նազարեան, Միսոպ Մեծարեան, Էլեոն Կասանեան, Մոս. Զարիբեան, Եղիշէ Զարեան, Յովն. Պաղանեան, Նաղեկի Տէր-Միսայէլեան:

Բաւական նախ քանի մը, բայց առանց դասաւորութեան: Ասոնք ամէնքն ալ սոսոյ բանաստեղծներ են, քէ ասանաւոր գրելու նկի եւ փորձ քննողներ ալ կան անոնց մէջ, կարելի՞ է ասոնք բոլորը, իրենց ողիշով եւ արտեսով իրեն բանաստեղծ քննողիկ եւ օղիշով ալ ներկայացնել, ասոնց ամէնքն ալ անխախտ հայ ժողովուրդի ողին արտայայտելու կողմէն ինչ արժէք ունին, կամ իրենց արտեսով ինչ ազդեցութիւն բրած են իրենց ազգին վրայ, քանի այսպիսի հարցումներ կը ծագին մեր մեղին մէջ, օրովնեւս Բագրատունի բառերով, շայլ է ժողովուրդի լինել, եւ այլ՝ բանաստեղծ (Մատնական, էջ 25):

Նավարեանի այս շատ զննանքի ձեւաճարկ մեղի կը քննարկէ ուրիշ կարեւոր հարցում մը. այսինքն՝ ինչու համար Նավարեանի պէս արտեսագէտներ եւ խափ չեն գտնուել արդէն հայ բանաստեղծութեան մէջէն մեծ ծագականօք մը չեն գտնուած, ամէն ծագականօքի կամ գործ մը, որ լնգրիկ հայ բանաստեղծութեան բոլոր նիւղերը Երկնէ Երկնիցէն մինչեւ մեր օրերը, խոսք քննարկեանք եւ լուս դասաւորութեանք, եւ առանց խոսքի զննելու չափանք եւ արձակ բանաստեղծութիւններու միջեւ, եւ զննել եւրոպացի անշու անխախտ գործ մը, որ իրաւունք կարող ըլլայ արտայայտել հայ ազգին բանաստեղծութիւնը եւ արտեսը:

Այսպիսի քննարկում ծնողի մը կարեւոր մէկ մասը կարելի է իրաւորեալով նկատել Ա. Զօղանդեանի ձեռննկերութեանք, որ միջին դարու հայ բանաստեղծութիւնը ներկայացուց եւրոպացի:

Բ. Ե.

ԱՅԼԵԻԱՅԼԵ

Հ Ե Ր Ք Ո Ւ Մ

Այսօր կ'իմանամ թէ Պոլսոյ «Ազգաբար» թերթը իր Մայիս 26 թիւին մէջ, եւ իրմէ անշուղով ուրիշ թերթեր հաս, հրատարակած են տեղեկութիւն մը, որուն համեմատ՝ իբր թէ իմ վերջին անգամ Երուսաղէմ երթիս պատճառը եղած ըլլայ Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռը արտասահման կամ Սուրիա փոխադրելու մասին Էջմիածնի մէջ նոյն իսկ զգացուած պէտքի մը չուրջ խորհրդակցութիւն Ամեն. Կուրեան Ս. Պատրիարքին հետ:

Պարտականութիւն կը նկատուի յայտարարել պաշտօնապէս թէ այդ տեղեկութիւնը բացարձակապէս անհիմն է, եւ կը համարձակուիմ նոյն իսկ բնի՝ Մայր Աթոռոյ նկատմամբ անբարեկամ զգայմամբ յերկրորդած առասպել մը:

Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետը սրաշուն տուած էր ինձ երեսօղէմ երթալով տեսնել Սրբազան Պատրիարքը և Պատ. Միաբանութիւնը, Իր անունով առաջարկելու համար որպէսզի նախ՝ Կիրիկիոյ Կաթողիկոսութեան Սուրբոյ մէջ կազմակերպուով զօրծը զիրացնելու համար երեսօղէմի Ս. Աթոռը Կիրիկեան Աթոռին թողու Դամասկոսի, Պէյրութի և Անտիօքի իր եկեղեցիները, կալուածները և առաջնորդարանները. և երկրորդ՝ աւելցնէ Մայր Աթոռոյ տարեկան հոգեւոր տուրքը կամ նւագաստը, զոր երեսօղէմ քանի մը տարիէ ի վեր ինքնարեւարար կը զճարէ Ս. Էջմիածնի, անոր տնտեսական վիճակին օգնելու համար:

Երբ երեսօղէմ հասաւ, ամենամեծ հաճոյքով տեսաւ որ Միաբանական Ընդհանուր Ժողովոյ վերջին մէկ որոշումովը, որ պատել միայն կը բերէ երեսօղէմի Ս. Պատրիարք Հօր և Ս. Աթոռոյ Պատ. Միաբանութեան վեհաձեռն ողջմտութեան, այդ երկու հարցերն ալ կարգադրուած էին արդէն Ամենայն Հայոց Ս. Հայրապետին փափաքին համեմատ, և Ս. Օծութեան նաժար ստանալէս ալ առաջ:

Այս է բացարձակ և անպատրուակ իրականութիւնը:

ԹՈՐԳՈՒՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Տ Յունիս 1929, Գահիրէ

(Արեւ)

ՍՈՒՐԲ ԳԻՐՔԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Առստացած էինք Սխմի մէջ (էջ 160) ամփոփումը տալ այն գաղափարութեան, զոր Բարգէն Սրբազան ըրաւ Պատալէքի մէջ, Ապրիլ 10, ԴՇ. զիշեր:

Այդ զիշերուան ժողովին նախագահն էր Կիւսկօրեայ Դպրոցներու Համաշխարհային Ընկերակցութեան Քարտադար, Վեր. Տքթ. Ռ. Մ. Հափքինս, որ ժողովը բացաւ ներկայացնելով Սրբազան գաղափարը, որմէ յետոյ Սրբազանը խօսեցաւ հետեւեալ կէտերու վրայ.

1.— Ինչ որ Ամերիկեան եկեղեցիներն ուր ժամանակներու մէջ մտածեցին և ծրարագրեցին Սուրբոյ ընթերցումը և ու-

սացումը զիրացնելու և ժողովրդականացնելու համար, նշանակելով այլեւայլ հատուածներ ամենօրեայ ընթերցումի, այս գրութիւնը վաղուց հաստատուած է Հայոց. եկեղեցւոյ մէջ, տարուան ամէն մէկ օրուան համար, հաստատուն կերպով:

Ամբողջ Սուրբգիրքին մեծագոյն մասը այս գրութեամբ կանոնաւորապէս կը կարգացուի Հայոց. եկեղեցւոյ մէջ: Ասկէ դատնոր կառկարանը առաւ իրիկուն լման կը կարդայուի Զատիկ յաջորդող յիսուն օրու (Յինանց) ընթացքին:

2.— Սուրբգիրքը մեծ յարգանքով կը կարդայուի Հայոց. եկեղեցւոյ մէջ, և Աւետարանը արարողական մասնաւոր հանգիստաւորութեամբ և վայելչութեամբ: Ասիկա Աստուծոյ խօսքին հանդէպ հայ ժողովուրդին երկրպագ և բարեպաշտ հոգւոյն արտայայտութիւնն է:

3.— Հայոց. եկեղեցւոյ մէջ կարգացուած Սուրբգիրքի լեզուն հին հայերէնն է, զորքաւ ըսուածը: Դրաբարը անմատչելի դարձած է հայ ժողովուրդին, որ այժմ մեծ մասամբ հայախօս է. բայց թուրքերէն, քրդերէն, արաբերէն խօսող համայնքներուն իր մէջ: Արդ՝ Սուրբգիրքին ընթերցուածները եկեղեցւոյ մէջ հասկնալի ընելու համար ժողովուրդին, առանք շատ տեղեր կը թարգմանուին ժողովուրդի հասկըցած լեզուներու և կը բացատրուին: Ասկից դատ, զիս մինչև 19րդ դարուն սկիզբը Սուրբգիրքի վրայ դատ անկող գրութիւնը կար Հայոց. եկեղեցւոյ մէջ:

4.— Կրօնական գաղափարական նպատակին և արդիւնքին տեսակէտէն նախելով Սուրբգիրքի ուսուցման վրայ, էական չենք նկատեր ժողովուրդին համար, զոր օրինակ, Սուրբգրոյ մատենադրական պատմութիւնը, և կամ առանց յորինուածքը և ուրիշ մանրամասնութիւններ. զոր օրինակ, Մատթէոսի Աւետարանը երբ գրուեցաւ, քանի՞ զլուս ունի, ամէն մէկ զլուս քանի՞ համարներէ կը բաղկանայ, ինչ է Համարադարը, և այլն: Այս բոլորը շատ երկրորդական տեղ կը զբաւեն ժողովուրդին կրօնական գաղափարականութեան մէջ, որ է հաւատքով ու արդիւնքով ցոյց տալ թէ ինքն քրիստոնէայ է: Այս սկզբունքով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ժողովուրդը գաղափարական է իր բովանդակ հոգիով, և

ասոր համար է որ այս ժողովուրդը Աւետարանի ու հաւատքի սիրուն արին թափած է սկիզբէն ի վեր: Զեղի օրինակ մը հազարաւորներու մէջէն. 1895-ին Անթէպի կոտորածին մէջ հայ մը, արհեստով պայտար, ընտանիքի տէր հայր մը, որ եկեղեցի ալ քանի մը անգամ հաղիւ կ'երթար տարուան ընթացքին, թիւրքախօս, բոլորովին անուշաբայց խորապէս քրիստոնեայ զարգացած հաւատացեալ մարդու բարձր նկարագրով, որ փոխանակ հաւատաւորացութեամբ իր կեանքն ապահովելու, իր խառնութիւն մէջ, իր սալին դուխր նա հաւատակուցու, ափշութեան մատնելով իր զտհիմնները. իսկ ասդին, 1915-ին զօլէճ տեսած անձեր, նոյն իսկ հոգեւոր պաշտօնեաներ, ուրացան... թէ Է կեղծօրէն...:

5. — Հայց. Եկեղեցին գութնէն զխոգներ այնպէս կը կարծեն որ մեր եկեղեցին միայն արարողութիւններ կը կատարէ, և թէ պէտք եղած հոգի չի աանիր կրօնական դաստիարակութեան և հոգեւոր պաշտօնեաներու պատրաստութեան: Ասիկա սխալ է հիմնովին: Հայց. Եկեղեցին աւանդապահ եկեղեցի մըն է: Իր արարողութիւններն ու ձեռներ կուգան վաղէվի ժամանակներէն, և ատենք մեծապէս կը նպաստեն ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութեան: Կրօնքը ինչնին խորհուրդ մըն է և ունի իր խորհրդատւութիւնները. ատենք պէտք է արտայայտուին խորհրդատւութեան: — Մեր եկեղեցին հոգեւոր պաշտօնեաներու պատրաստութեան մէջ ալ բրած է հնարաւորը: Առանց արտաքին նպաստներու, մեր եկեղեցին, պահած է իր զպրոցները, ուր կրօնական դաստիարակութիւնը կը բռնէր պատուոյ տեղը, հաստատած է զպրեկտները, բայց ամէն անգամ քաղաքական դժբախտ յեղաշրջումներ հարուածած են զինքն: Այս վերջին երեւոյթական մեծ պատերազմի բնութեան մեր ժողովուրդը կորսնցուց ինչ թացքին մեր ժողովուրդը կորսնցուց ինչ որ ունէր, բայց չկորսնցուց իր հաւատքը, և մենք այսօր նոր ուժով և նոր ոգիով փարած ենք հոգեւոր պաշտօնեաներու պատրաստութեան յերուսաղէմ, թէ Է նոյն շրջանակի մը մէջ, իսկ մեր ժողովուրդը այսօր իր տարազրութեան մէջ, հաւատարմի՜մ սօր իր տարազրութեան մէջ, հաւատարմի՜մ է իր Մայրենի եկեղեցւոյն: Այս կողմէն շատ բան կրնան սորվիլ Ամերիկեան նոր

եկեղեցիներ, որոնք անշուշտ շատ դիւրութեամբ չեն կրնար բմբուսել թէ ի՞նչ կը նշանակէ տյալագի և այլապէս միջավայրերու մէջ պահել Աւետարանը և Քրիստոնէութիւնը, արեւան գնով: — Հերիք է որ Հայց. Եկեղեցւոյ ժողովուրդը հանգիստ թողուի նոյն իսկ իր գաղթավայրերուն մէջ, ան կրնայ գտնել ինքզինք:

Եւ որովհետեւ այժմ կ'իր. Գպրոցներու Ընկերութիւնը ինքնաբերաբար կուգայ մեզի և կ'երկարէ մեզի զործակցութեան մախր ձեռք մը, մենք սիրով կը սեղմենք զայն:

Տքթ. Հափքինս, մեծապէս զգածուած Հայց. Եկեղեցւոյ և հայ ժողովուրդի մասին տրուած այս լուսարարութիւններէն, իր հիացումը յայտնեց, և շնորհալու եղաւ Սրբազան դատախօսին՝ յայտարարելով թէ իրենք բոլորովին նոր լոյսեր տան Հայց. Եկեղեցւոյ մասին: Ամերիկացիներ նօթագրեցին Սրբազանին դատախօսութիւնը:

Բարգէն Սրբազան, հետեւեալ օր, Ամերիկայի պատուիրակներու ժողովին խորհրդակցութեան ներկայ գտնուեցաւ Հալէպի Առաջնորդ Գեր. Արտաւաւազգ Մ. Վրդ. և Զահէի Հոգեւոր Հովիւ Արժ. Տ. Դիոնիս Գահանայի հետ, և հետեւեալ ուղերձը տուաւ, որ Տքթ. Հափքինսի առաջարկութեան վրայ, միաձայն քուէով անցաւ ժողովին ատենադրութեան մէջ: Այս ուղերձը պատրաստուած էր Պատւելքի համաժողովին զրկուելու համար, բայց երբ այնպէս կարգապարտեցաւ որ Բարգէն Սրբազան անձամբ ներկայ գտնուի այդ ժողովին, Ապրիլ 9 Դշ. զիշեր բերանացի խօսեցաւ այս ուղերձի ոգիով, իսկ Ապրիլ 11, Դշ. առաւուն Ամերիկացիներու ժողովին ներկայացուց զայն անձամբ:

Նոյնպէս Հալէպի Առաջնորդ Գեր. Արտաւազգ Վարդ. Ամերիկացիներու ժողովին մէջ ըրաւ ուղերձ մը, որուն ամփոփումն ալ կը գտնուի ստորեւ:

Բարգէն Սրբազանին Ուղերձը

Քրիստոնեական սիրով կ'ողջունեմ Ձեր համաժողովը, որ առաջին անգամ տեղի կ'ունենայ հին հիթանոսութեան այդ երբեմն փառաւոր և այժմ աւերակ քաղաքի մեհեանին ձօտիկ, յանուն Աստուածչնական երկիրներու Կիրակնօրեայ Գպրոցներուն:

Ողջոյն Զեղ ուրեմն, բարի եկաք:

Ես խորապէս գնահատած եմ միշտ և կը գնահատեմ ամերիկեան եկեղեցիներու կողմէն ընծաւում օգնութիւնները այս Մերձաւոր Արեւելքի հին եկեղեցիներուն, զիւրացնելու համար ատենց կրօնական դաստիարակութեան ուխտատեքը:

Արաբի եմ որ, Պրն. Էւսէն Զէնեան, որ արդէն իր ծննդավայրին Անթէպի մէջ, նուիրած էր իր Մայրենի եկեղեցւոյն փոքրիկներուն կրօնական դաստիարակութեան, հոն կողմակիւրդած կիրակնօրեայ Գարոցի միջոցաւ, Պոստոն Համալսարանի մէջ մասնաւորապէս պատրաստուելէ ետքը այդ ուղղութեամբ, հիմայ կու գայ Սիւրիա, World's Sunday School Association-ի Հիւս. Ամերիկայի մասնահիւղին ծախքով կազմակերպելու համար կիրակնօրեայ Գարոցներ Հայց. եկեղեցւոյ շուրջ:

Վստահ եմ որ Համալսարանային կիրակնօրեայ Գարոցներու Ընկերութեան կողմէն ինչպէս Հայց. եկեղեցւոյ, նոյնպէս արեւելեան ուրիշ եկեղեցիներու ընծայում զեհանձն օժանդակութիւնը, քրիստոնէական սիրոյ պէս մաքուր և անշահասնդիր օժանդակութիւն մըն է, զի՛րժ եկամուտ չինկու գաղտնի միտքերէն:

Ես այնպէս համոզուած եմ որ Յիսուս Քրիստոսի Աւետարանին լոյսը պէտք է լուսաւորէ իւրաքանչիւր ժողովուրդը իր եկեղեցւոյն և իր աւանդութեան համեմատ: «Մի՛ որ Աւետարանի հակառակ չէ, մեր կողմն է» սկզբունքը, ամէնէն ապահով միջոցն է եկեղեցիներու միջև քրիստոնէական եղբայրութեան և զործակցութեան ոգին մշակելու և զօրացնելու համար:

Քրիստոնէական եկեղեցիներ ու յաւանուանութիւններ այսօր պէտք ունին, ոչ թէ իրարու ժողովուրդը որոտալու, այլ սիրով զործակցելու իրարու, առաքելական զարու ոգիով ու միթոտով, ընդդէմ Աւետարանի հանդէպ ծաւալող անտարբերութեան, ընդդէմ անհաւատութեան, ընդդէմ հին և նոր հեթանոսութիւններու, որոնց առջև կը գտնուի Քրիստոնէութիւնը ընդհանրապէս, և իւրաքանչիւր եկեղեցի աւանձինն իր շրջանակին և իր միջավայրին մէջ մասնաւորապէս:

Այնպէս կը հաւատամ որ Քրիստոնէութեան և քրիստոնէայ եկեղեցիներուն այս

զիճակը ծանօթ է կիրակնօրեայ Գարոցներու եկեղեցիներու վարիչներուն և անոնց զօրծիչներուն աշխարհի ամէն կողմը, և կը հաւատամ նաեւ որ Աստուծոյ խօսքին սիրով և մեր Փրկչին Յիսուս-Քրիստոսի Աւետարանին զիտաւթեամբն միայն կը խանդավառուին բոլոր անոնք որ ստանձնած են կիրակնօրեայ Գարոցներու գործիւնը առաւել Արեւելքի վարչական եկեղեցիներու մէջ ալ:

Ես այս ոգիով կ'ողջունեմ Զեղ առաջին համաժողովը Պաալպէքի մէջ և կը մաղթեմ աստուածային օրհնութիւն ձեր վրայ, որպէս զի յաջողիք իրապէս օգնել Սուրբական երկրի բնիկ ժողովուրդներու հոգեւոր լուսաւորութեան, ինչպէս նաեւ իւրեկց բնաշխարհէն տեղահան և տարագիր եղած և այս երկրներ տալստանած Հայց. փոքրիկներուն կրօնական դաստիարակութեան, իրենց Մայրենի եկեղեցւոյն ոգւոյն և աւանդութիւններուն համաձայն:

Արսւապղ Վարդապետի Ողբեր

1. Վերջերս Ամերիկայի մէջ շատ կրկնուեցաւ հանրային կրթութեան մասին Ամերիկացւոց ունեցած հաւատքը: Ինչ որ կը խորհի այսօրուան Ամերիկան, նոյնը խորհի է Արեւելքի մէջ Հայ Ազգը, զարեւ առաջ, իր եկեղեցիներուն քովիկը հաստատելով Գարատունը և բոլոր Վանքերուն մէջ ստրկեցնելով հայ լեզուն ու զարուծելու: Ծառայել իր եկեղեցիին, ևս առաւել ծառայել զգարոցին, ահա այն պայծառ հաւատքը, որով լեցուած է նաեւ Հայ Ազգը: Դարերէ ի վեր Հայաստանի մէջ և գաղութներու մէջ, հայ կոչնակը, հայ զգարոցի զանգակին հետ միասին հնչած է ներդաշնակօրէն:

2. Եթէ Հայը ճիշդ գարու սկիզբը այնքան ճոխ ոսկեղար մը ունեցած չըլլար, կարելի չէր որ օտար բաղմաթիւ լեզուազէտ, հնազէտ ու բանասէր ծանօթ գէմքեր հետաքրքրուած ըլլային մեր ազգին անցեալով: Ծշմարտութիւն մըն է որ հիւսմա շատ աւելի թիւով օտար ականաւոր բանասէրներ կան հայ անցեալը ուսումնասիրող քան թէ հայ: Եթէ Հայը իր անցեալ քաղաքակրթութեամբ ճանչցուեցաւ օտարներէ, այդ եղաւ շնորհիւ իր անկախ և ինքնուրոյն եկեղեցիի դիրքով. եկեղե-

ցի մը որ միակ հաւատարիմ պահապանը եղաւ ցեղին բոլոր սրբութիւններուն, բռնութեան դէմ զինուորական զօրութեամբ և ճարտարապետութեամբ։ Այն օտարները որ լաւագոյն ճանչցան Հայ եկեղեցին, իր ներքին բոլոր պարունակութեամբը, անոնք միայն մեծ փափաքը ունեցան օգնել այս ազգին եկեղեցիին, անհարկն աղէտներու ընթացքին։ Near East Relief կրնամ ըսել որ, իր կազմութեամբ, Ամերիկեան լուրջ ազգին խղճմանը քարձաւ, և այդ մաքուր խղճմանը մէջ Հայ նահատակ եկեղեցւոյ պատմութիւնը և անոր վիճակը մեծ գեր ունեցաւ։ Ամերիկա օգնեց մեր ազգին, բայց գիտակցութիւնը օգնեց, և ոչ թէ իր կողմնակից պարզ պարտականութիւն մը միայն։ Այո՛ Հայ եկեղեցւոյ 19 դարերու բոլոր դիպացանութիւնները, մաքառումները, և մանաւանդ անոր սակզագործ ոգին, մեծագոյն ներշնչարանը եղան Ամերիկեան տղան ազգին գէպի Հայ տառապանքը ունեցած հետաքրքրութեամբ։

3. Դիւանագիտութիւնը ամէն ազգի մէջ և ամէն ժամանակի մէջ, սեպհականութիւնը եղած է միշտ մէկ քանի առանձնաշնորհաւ մարդոց։ Բայց բարեխիտութիւնը հալածուած ազգերու համար ըլլալիք կարեկցութիւնը չի կրնար երբեք մենաշնորհը ըլլալ քիչ թիւով մարդոց։ Ան, որպէս հանրային խղճմանք, սեպհականութիւնն է բոլոր բարի և քրիստոնեայ պիտերուն, ան սեպհականութիւնն է արեւելքի արդար մարդոց, որոնց թիւը շատ է բարեխախտարար։

Մէկ քանի առանձնաշնորհաւ դիւանագէտներ չուղեցին արդար ըլլալ Հայ եկեղեցւոյ ենթարկուած հետաքրքրութիւնը, անգին ծառայութեանց արդիւնք հազարաւոր վանքերու, եկեղեցիներու և զբոսայտներու հիմնադրման։ Այդ արդարութիւնը թիւեւ ուղիղ չի համեմատիր դիւանագիտութեան զործին, որ ընդհանրապէս հետո է զգացումէ։

Երբ կը հաւատանք որ տարիներէ ի վեր այս է եղած վերաբերումը դիւանագիտական աշխարհին գէպի Հայ նահատակ և ինքնաշարժ եկեղեցին, միւս կողմէ չենք գաղբիւր երբեք հաւատալի որ այդ միւսնոյն Հայ եկեղեցին ունի, շատ երջանկօրէն, խիստ բազմաթիւ անկեղծ ու հա-

մակիր բարեկամներ, աշխարհի ամէն կողմերը, և մասնաւորաբար Ամերիկայի մէջ, որոնք Հայու մը չափ կը փափաքին անկեղծ և անվթար պահել Հայաստանեայց եկեղեցին, որուն հետաքրքրութիւնն մինչեւ այս օրերու համոզող տառապանքը և անոր արդիւնք գիւցարեան ինքնաշարժականութիւնը՝ բուսական եղած են սիրելի դարձնելու այս թանկագին հնութիւնը։

Ինծի համար ամենամեծ երջանկութիւնը պիտի ըլլար միշտ ալ, աւելցած տեսնել այսպիսի թանկագին համակերպութիւնը։

Յ. Օր. Սիրարփի Տէր-Ներսէսեան, Օրմանեան Սրբազանի քննորդին, որ կ'ուսումնասիրէ բիւզանդական մանրանկարչութիւնը, և գոսպոստութիւններ կ'ընէ այդ նիւթին վրայ Սորպոնի մէջ, Ռուսահայ երթալէ յետոյ, Փարիզէն հեռեկալ տողերը գրած է Սիւնի խմբագրութեան։

— Բնական եղիք որ այս առաջին աշխատանքս աւարտելուն, միակ նպատակս պիտի ըլլայ Երուսաղէմ գալ և լրջօրէն ուսումնասիրել այն թանկագին ձեռագործները, զորոս այնքան կը փափաքիմ տեսնել։

Չեմ գիտեր որ թերթերը ի՞նչպէս իմացած են Ռուսմանիա երթալու հրաւերս։ Պիտի երթամ մօտ օրէն, բայց շատ կարճ ճամբորդութիւն մը պիտի ըլլայ առ առաւելն երկու շաբաթ կը մնամ։ Աւելի պտոյտ մըն է և ուսումնական եկեղեցիները և դեղաբուսաբան մօտէն տեսնելու առիթ մը քան թէ բուն ուսումնասիրութեան ճամբորդութիւն մը։ Չեմ կարծիք որ հետաքրքրական հայերէն ձեռագործներ գրանեմ հոն և այս միջոցիս չեմ ուղեր բուն աշխատանքս չեղիլ և ուրիշ նիւթեր ուսումնասիրել։ Առիթէն պիտի օգտուիմ քանի մը օր վենետիկ մնալու և ձեռագործները կրկին տեսնելու համար։

Յ. ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅԻ Մայիսի թիւին մէջ Հ. Ա. Վարդանեանի գրած կենսագրականէն ցաւօք կ'իմանանք թէ 1929 Մարտ 12ին վախճանած է հայագէտ Սիմոն Վերեր (մ. 1866 Յնվր. 1)։ Հանդուցեալ պիտուն եկեղեցականը կարեոր գիրք մը բունած էր Արեւմտաքի հայագէտներու շարքին։ Վերեր հիմնադրեց Ռուսմանիոյ մը ուսումնասիրած է հայ մատենագրութեան հայրաբոսական ճիւղը և բազմաթիւ գիրքեր, տետրակներ, յօդուածներ գրած է այդ մասին։ Հ. Ա. Վարդանեանի կարծիքով Վերերի գլուխ գործոյն է Die Katholische Kirche in Armenien, հրատարակուած 1903ին։

ՆՇԽԱՐՔ ՆԱԽՆԵԱՑ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Մ. ԿԱՐԱՊԵՏՈՒՄԻ Ա. ԱՄՈՐԻՒՆՅԱՆ

ՎԵՇՏԱՍԱՆ ԱՍԱՑՈՒԱԾՔ ՎԱՍՆ ՆԻԿՈՄԻԴԵԱՅ ՔԱՂԱՔԻՆ

(Շարունակութիւն)

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՐՈՐԴ. ՎԱՍՆ ՆԻԿՈՄԻԴԵԱՅ

Յերկուց արտաքին անապատաց լցաւ քաղաքս մեր գաղանաւք: Գաղանք ի միջոյ լերանց, դատերք Հաղարու յանապատէ: Գաղանք ի դառագիլս, եւ գաղանք ի մէջ վրանայ: Գաղանք վայրենիք ի բզրաւան⁽¹⁾ քաղաքիս մօտին, գաղանք դատերք Հաղարու կորճաւ քաղաքիս մօտին: Ահա ածին արծակեցին զգազանս, եւ համարձակեցին թոյլ ետուն գաղանացն: Գաղանքն որ մօտին ի լեռնէ, երկուս ի տարւոյ թէ քաջ կեղեքեցին: Գաղանք դատերք Հաղարու, զամենայն որ երթայ եւ գայ, բեկանեն Հեռաւորին մեղանչեն զարգուք⁽²⁾: Եւ մաւտաւորին պղծալից արգեամբք: Որ ետես ցանկացաւ, մեռաւ ի ծածուկ: Որ մերձեցաւ, մեռաւ յայտնի: Ո՛հ գաղանք դատերք Հաղարու որ լցին բեկմամբ զհրապարակս մեր: Գաղանք եթէ գերծանի փախնու, յորժամ տեսանէ քաղաք այս խոռվի: Կատաղիքն սահին ընդ հրապարակս, եւ հաճեալ է քաղաքս ընդ բեկումն իւր: Ուղիղ են մարդիկ աւ յայտնիս, յետս ընդդէմք առ ծածկեալս: Քաճ եթէ կատաղի կռիւն: Զրոյս կատաղիս սիրեն եւ յարգեն: Փախչին ի բերանոյ գաղանաց, եւ մատնին ի ծոց քաճից: Բողանոցք լուռ են, զի կամեցեալ են: Զգաստք լուռ են, զի չեն նախանձաւորք: Որ տեսանէ զչարս եւ ոչ քինայ, բաժանորդ է ընդ գործելիսն: Գաղանքն որ մօտին ի լեռնէ, զբաւաւնք եղեն քաղաքիս: Պիղծքն որ մօտին յանապատէ, անապատ տունեն զքաղաքս: Գաղանք լուռ են ի քաղաքի աստ: Պիղծքն կատաղեալ են ի քաղաքիս: Կայր կրակ աստէն ի գուաւի, որ այրէր զմանկունս քաղաքիս: Զոգան բերին զկրակն Հաղարու, ահա վառեալ է եւ չիք չիջուցիչ:

Յաւգնականութիւն ածին զնոսա, ո՛չ ընուազնականութիւն նոցա: Զվրնասն ի թիկունս մարմնոյ կզին, ահա սպանանեն զհոգի եւ զմարմին: Կրակ յորում կամեցաք⁽¹⁾ ջեռնուլ, կուրացուցանէ՝ զմեզ ծուխ նորա: Ածին մեզ գերի մարմնոյ, եւ վարեցին գերի՝ զոգիս մեր: Զնոսա չոգան գերեցին ձրի, կանայք նոցա պիղծք, գերեցին զմեզ վարձուք: Ո՛չ գերեցին արք նոցա որ չոգան, որպէս գերեցին զմեզ կանայք նոցա: Նոքա գերեցին զմոզովս կանանց, կանայք գերեցին զսիրտս արանց: Խնդրեցէք զի ելցէ կրակն ի մէնջ, չա՛տ է այրելն⁽²⁾ զմեզ մեր կրակն: Ելցէ ի միջոյ յարկաց մերոց, յանապատին իւրում երթիցէ վառեցի: Տոչորեցի յորդիս նոցա, բորբոքեցին յերեսասարգս նոցա: Զքաղաքս զոր քանդեաց բարկութիւն, ո՛չ էին ի նոսա չարիքն Հաղարու: Եթէ սուրբ քաղաքքն քանդեան, զիա՛րդ ապրեցի պղծալիցս: Արբա՛հա՛մ գլուխ արգարոց եհա՛ն զնոսա ի տանէ իւրմէ: Մեք մեղաւորք ժողովեցաք, զի գեղցի՛ չափ մեղաց մերոց: Սառայ հալածեաց զմայր նոցա, Մծուին ժողովեաց զգատերս նորա: Սառայ մայր արգարոցն եհա՛ն զյիւսն ի տանէ իւրմէ: Մծուին մայր պատերազմաց ժողովեաց զյիւս ի հրապարակս իւր: Եթէ գտունն Սառայի գերեցին հոսեցին, երկի՛ր Մծուին զի զուցէ գրեց հոսեցին: Գոն ի նոսա եւ հաճոյք զորս որսացաւ ողորմութիւնն: Ել վարդապետութիւնն իրրեւ զլուծ, եւ հաւանդեալեաց զլուս յառապարին: Յուստերաց եւ ի գոտերաց Հաղարու պաշտեն զտէրն Արբահամաւ: Անարգեցին գերկրպագութիւն հաւան իւրեանց, եւ ընտրեցին զհաւոյն իւրեանց: Անարգեցին զարուսեալ, եւ ապաւինեցան ի ծագումն որ ծագեաց ի Սա-

(1) Թուի թէ գրչին վրիպակ փխկ. գրաւուսն:

(2) Թր. ունէր՝ գարգիւս, ուղղիչն զնէ ի լուսանցս՝ աւել:

(1) Ի վերայ վանդին ա՛հ կոխոյ է կապարեալ գրչաւ՝ չ, ըստ այսմ ընթեռնի՛ կամեցա՛ք:

(2) Թր. ունէր՝ այրել, ուղղիչն զնէ և ի վերայ:

հակայ: Ի Հաղարայ ծառայք են, յեկեղեցւոջ զազատութիւն ստանան: Սառայ հալածակաց զնոսա, ծագումն նորին ի նմանէ փրկեալց զնոսա: Զի ո՛չ ժառանգեցին ընդ Սահակայ(2), ընդ տեառնն Սահակայ ժառանգեցին: Ի մարէ ծառայութիւն(3) ծընեալ են, յեկեղեցւոյ յազատութիւն ծնանին: Մկրտութիւն ազատառնմ, ծնանի զնոսա ազա՛տա: Ծռայելոցն նոցա չի՛ք բաւ: Հաստատնոց նոցա չի՛ք համեմատ: Եկին չռայեալքն ի կորո՛ւստ մեղ: Եկին հաստատունքն, ի կորո՛ւստ մեր: Եղին մեղ քնաք պիղծք նոցա, եւ ի կշտամբութիւն նրս ցածունք նոցա: Վերինք են եւ ներքինք, ո՛չ զոն ի նոսա միջինք: Հաճոյք նոցա յերկինս, եւ ապականեալք նոցա յանգո՛ւնդս: Լրտպարակեաց (Շար.) Ֆ. Յ. Մ.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԴՈՒՐԵԱՆ ՅՈՒՆԼԵԱՆ

Ն. Վ. Պօղոս Փաշա Նուպար, պատասխանեալ Յրինկն. Կորնին. Յնծովի. Պատուակոյ նախագահ Գեր. Թորգոմ Սրբազանի նամակին, 300 Անգլիական ոսկի նուիրած է ի նպաստ Դուռեան Մատենադարանի շինութեան, շատ համակրողից գրութեամբ մը:

Դուռեան Յորեկանի Կեդրոնական Յանձնաժողովին ուղղուած պաշտօնագրով մը կը հաղորդուի թէ Մանչէսթրի մէջ, Դուռեան Ղեւոյ Սրբազանի նախագահութեամբ, կազմուած է Յորեկանական Մատենադարան մը, որուն անդամներն են. Տիարք

Հրանդ Պաղբեան,	Ասեմապէ
Դաւիթ Գրիգորեան,	Ասեմապիլ
Մարքո Պաղբեան,	Գանձապէ

Մատենադարան արդէն ձեռնարկած է հանգանակութեան, ի նպաստ Դուռեան Մատենադարանի շինութեան:

Քալիֆօռնիոյ Առաջնորդ Դարեգին Սրբազանի նախաձեռնութեամբ, մշակուած է Յայտագիր մը, առեկու համար Դուռեան Յորեկան Կալիֆօռնիոյ Առաջնորդութեան երեք գլխաւոր քաղաքներուն մէջ, Ֆրէզոն, Լոս-Անձէլէս եւ Սան-Ֆրանչիսկո:

Տքթ. Վ. Թորգոմեան, Սրբազան Յորեկարին պատանդութեան զարցոյցական ընկերը, Փարիզէն, Դուռեան Մատենադարանին նուիրեց 312 երեսնոց Զեռագիր մը:

— Օրէնք եւ սովորութիւնք Ներաշնչոց առեղծեալք ի Պօղոս Վրդապետ Մեղիկեանց Առաջնորդէ, բանիւք Աստուածունց գրոց:

Համառօտեալ խոնարհութեամբ ի նիկողայոսէ Յատենաց, որ երբեմն ուրրի երաջեցի, եւ յետ ուղղափառ նոյնվեական. յաւելմամբ թղթոյ միոյ առ ձեռքէն ազնւեալ երաջեցաց. բազմանեալ յիսպացոց լծուէ ի հայ թարգմա, աշխատախոսեամբ Հօր Կոնստանտին վրդապետ, աշխատեալ Տոմար 1760. իսկ քս Հայոց բուականին Ռ.Մթ. եւ անի յերկուց օրինակաց անցելոյ զարախարէ օրինակեալ արդէն ունեմն նուստ զպի ի բազման իւր. ի պատրիարքութեան Կոստանդնուպոլսոյ Տոմ. Ասեմապետի Արքի Եպիսկոպոսի: Ի Խաղիւղ, յամի Տեառն 1834:

Պերուի ի թնին Կաթողիկոսական Փոխանորդ Գեր. Եղիշէ Եօր, Կարօեան, Ս. Աթոռիս Մատենադարանին նուիրեց 200 Զեռագիրներ, Առաջնայի եկեղեցիներէն մնացած յիշատակներ, մէկ ձաւաց եւ երեք Աւետարան:

Ք. Իրաքի Կառավարութեան Առաջին Ելեմտագէտ-Քննիչ (Chief Financier Inspector) Վսեմ. Ոսկան Պէյ Մարտիկեան, արձակուրդով Պաղատեն Երուսա երթալու առթիւ, երուսաղէմէն անցաւ եւ մնաց երեք օր (Մայիս 16-20), երկրցայեցեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, մատենադարանէն հասարակաց վարժարանով եւ Ժառանգաւորաց վարժարանով: Լուսարարապետ Գեր. Տ. Մարտի Սրբազանի ընկերակցութեամբ տեսաւ Ս. Քաղաքին շրջականերն ու պատմական եւ գլխաւոր վայրերը Ն. Սրբազանութիւնը Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կողմէն փոխադարձ այցելութիւն տուաւ Ոսկան Պէյի, Ալեքսի Ծիլէի մէջ, եւ քղերթ մաղիեց իրեն:

Հաճոյքով խնայանք որ Իրաքի վեհապետ Մէլիք Ֆէյսալ՝ Պէյութեան առաինանը շնորհած է Նորին Վսեմութեան:

25 Մայիս 1929, ՇԲ. երեկոյեան ժամը 3 ին տեղի ունեցաւ քաղաքիս Անգլիական Սէնթ-Ճօրճ վարժարանի լմրջախաղի հանդէսը, եւ 1 Յունիս Շարաթ երեկոյեան ժամը 3 ին բացուեցաւ նոյն Հաստատութեան տարեկան Պաղարբ: Այս երկու հանդէսներուն ներկայ գտնուեցաւ Հոգ. Տ. Կիւրեղ Վրդ. Խարայեկեան, ի իմաց Պատրիարքարանին:

28 Մայիս 1929, ԳՇ. երեկոյեան ժամը 4.30ին, Պաղատենի Բարձր Գոմիէր Ն. Վ. Սրբ. Ժօն Բօպըթ Զէնաւոր իր ապարանքին մէջ թէյասեղան

(2) Բաւրդ ընդ Սահակայ ի լուսանցս յաւելեալ ի ձեռն ուղղիչին:

(3) Թերեւս ուղղիչի՝ ի ծառայութիւն:

մը տուաւ ի պատիւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր. Զոգ. Տ. Կիւրեղ վրդ. իսրայէլեան ընկերացաւն. Ամեն. Սրբաշնորհներն:

30 Մայիս ԵՇ. տեղի ունեցաւ Պաղեստինի միջպարտական ըմբշխողը Ինկիլիսի սիօրթինի Գր. լըպի խաղաղաշին փրայ, որուն մասնակցեցան նաև ժառանգաւորաց վարժարանէն չօրս հոգի. և վաղքի երկրորդ մետալը շանկցաւ Դրդ զատարանի աշակերտներէն Սերոյմէ Մարտիրոսեան: Այս ըմբշխողին մասնակցեցան քսան զէպրացներ:

Անգլիոյ վեհափառ ձՈՒՃ Ե. Թագաւորին ծննդեան տարեդարձին առթիւ, 2 Յունիս 1929, Կիրակի առաւօտեան ժամը 12 ին Գոհարանական մասնաւոր պաշտամունք մը կատարուեցաւ Անկլիքան Մայր եկեղեցւոյ մէջ: Ըստ հրաւերի երեսուցէմի Անկլիքան եպիսկոպոս Տ. Մէկինէս Սրբազանի, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զայրը, հետն սեննաւոր Տ. Կիւրեղ վարդապետը, ներկայ գրանաւեցաւ այս պաշտամունքին:

Հետեւեալ օրը, 3 Յունիս, ԲՇ. Նորին Ամենապատուութիւնը միևնոյն առթիով շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Պաղեստինի Բարձր Դոմիտէր Ս. Վ. Սըր ձօն Բօպրըմ Աէնսըլըրին:

9 Յունիս 1929, Կիրակի, ժամը 9.30ին Գահիրէն երեսուցէմ ժամանեցին Եթովպացի չօրս նորընծայ եպիսկոպոսներ: Տեղւոյս Հապէշ վանքի Տեսչութեան կողմանէ կոյմ հրաւերին փրայ, Զոգ. Տ. Գէորգ վրդ. ձանարեան ի դիմաց Պատրիարքարանիս կայարան երթալով, բարի գալուստ ծաղկեց նորեկ եպիսկոպոսներուն:

12 Յունիս 1929, ԳՇ. առաւ ժամը 11 ին, տեղւոյս Հապէշաց Միաբանութեան Մեծաւորին առաջնորդութեամբ և իրենց հետևորդներով Պատրիարքարանիս այցելեցին Եթովպացիներ ձեռնադրուած Գեր. Տ. Արքանաւ, Տ. Խաճակ, Տ. Պետրոս և Տ. Միքայէլ եպիսկոպոսներ: Ամեն. Ս. Պատրիարք Զայրը, իր չօրքն ունենալով Լուսարարապետ Գեր. Տ. Մեհրոյ Սրբազանն ու վարդապետներ, սիրալիբ ընդունելութիւն մը ըրաւ, շնորհաւորեց իրենց բարձր աստիճանը, և սրտագին բարեմաղթութիւններ ըրաւ իրենց յաջողութեան համար: Տեսակցութիւնը տեկց գրեթէ 44-ն ժամ: Մեկնումի պահուն, Հապէշ եպիսկոպոսները ձաւնկի եկան և օրհնութիւնը խնդրեցին Ս. Պատրիարքին, որ Պահպանիչով օրհնեց զիրենք, կրկնելով իր բարեմաղթութիւնները: Ապա Լուսարարապետ Սրբազանի առաջնորդութեամբ իշան Ս. Յակոբայ Մայր-Տաճարը, և իրենց ուխտը կատարեցին ու աղօթեցին Ս. Գլխաղբի մատրան մէջ և մեկնեցան:

13 Յունիս 1929, Հինգշաբթի, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զայրը, կրկնով կուրծքին փրայ Եթովպական Առաջի Մեծ Պատուանշանը, և հետն սեննալով Լուսարարապետ Գեր. Տ. Մեհրոյ Սրբազանը, և Տ. Տրդատ և Տ. Կիւրեղ վարդապետները, փոխադարձ այցելութիւն տուաւ Հապէշ չօրս նորընծայ եպիսկոպոսներուն, քաղաքիս հայեւական նորէն հիւրատան մէջ: Հապէշ եպիսկոպոսները յառաջիկայ չարթու սկիզբը պիտի մեկնին Եթովպիա և միասին կը տանին Ամեն.

Ս. Պատրիարք Զօր շնորհաւորական մէկ կոնգրակը, ուղղուած Եթովպիոյ վեհապետ Նէկիւս Թափարի, չօրս եպիսկոպոսներուն ձեռնադրութեան առթիւ:

Եթովպիոյ եկեղեցին՝ իբրև հոգի սր պեւ՝ Արքեպիսկոպոս մը ունի, որ կը նշանակուի Լեդիպատսի Դպտի պատրիարքին կողմէն և կը ձեռնադրուի Գահիրէի Դպտի պատրիարքը Եթովպիոյ Արքեպիսկոպոսը ձեռնադրելու առթիւ՝ եպիսկոպոսութեան աստիճանին բարձրացուց նաև չօրս Հապէշ հոգեւորականներ, որոնք Գահիրէ գրկուած էին Եթովպիոյ վեհապետին կողմէն: Այս ձեռնադրութեամբ Եթովպիոյ եկեղեցին առաջին անգամ է որ կ'ունենայ Դպտի Արքեպիսկոպոսէն զատ բնիկ չօրս եպիսկոպոսներ, որոնք իրենց վեհապետին կողմէն Առաջնորդ պիտի նշանակուին չօրս թեմերու փրայ: Կ'ըսուի թէ Եթովպիա պէտք ունի աւելի թուով եպիսկոպոսներու, քայց առայժմ պիտի զոհանայ այս չարթով:

Համարձման տունը կատարուեցաւ Յունիս 13, ԵՇ. գիշերային հսկումով և ժամերգութեամբ, ըստ աւանդութեան, 2 թիւնեաց լիբան աւերակ Սրբալիպրէն մէջ, Յոյներու, Ասորիներու, և Դպտիներու հետ միասնաբար:

Հրաժարաւ Ս. Մաթիոսի նախագահեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Զայրը: Պատարագէն էր Բարգէն Սրբազան, որ առաւ պատշաճի քարոզն ալ տուաւ:

Տեղացի թէ ուխտաւոր, Հայերու ստուար բաղմունքին մը ներկայ էր Ս. Պատարագին, ուրոնցմէ ոմանք հաղորդուեցան:

Շուէթի Կիւսթափ Ե. Թագաւորին ծննդեան տարեդարձին առթիւ, թանաղէմի Շուէթական Հիւպատոսարանին մէջ ընդունելութիւն մը կատարուեցաւ Հիւպատոս Պրն. H. L. Larssonի կողմէն, Յունիս 15, ԵՇ. Կէսօրէն ետքը: Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր կողմէն Պատրիարքական Փոխանորդ Կեր. Տ. Միքայէլ Եպո. Ալաւանունի, Զոգ. Տ. Գէորգ վրդ. ձանարեանի հետ ներկայ գտնուեցաւ այս ընդունելութեան:

Լաթաքիոյ վերջին Տեսուչ Զոգ. Տ. Վահան վրդ. Դէորդեան, Տեօրէն Ժողովոյ կարգադրութեամբ Տեսուչ նշանակուեցաւ Բեթղէնէմի Ս. Աստուածածին վանքին, Զոգ. Տ. Աշոտ վրդ. Սարգիսեանի տեղ, որ հրաժարեցաւ այդ պաշտօնէ իր հիւանդութեան պատճառով, որով կը տառապէր տարիէ մը ի վեր, և Պերութ գնաց զարմանաւելու համար Ամերիկեան հիւանդանոցին մէջ:

Ընծայարանի և Ժոնգուրց վարժարանի Անգլիքան լիպուրի և գրականութեան ուսուցիչ Զայր Պրիմէն, քննութիւններէ ետքը, արտօնուեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր կողմէն միամեայ արձակուրդով, մեկնելով զէպի Ամերիկա, իր ձերունի ծրուկայ տեսութեան: 1929—1930 պարոցական տարին Զայր Պրիմէնի տեղ պիտի դատաւորէ Նիւ Եօքքի եպիսկոպոսականաց Աստուածաբանական դպրոցին նախկին Փրոֆէսօրներէն Տըթ. Պոլընթին, որ Նիւ Եօքքէն երեսուցէմ պիտի հասնի տաւջիկայ Սեպտեմբերին:

Բարգէն Սրբազան, երկու ամսուան արձակուրդով և Պերութի ձամբով Եւրոպա մեկնեցաւ Յունիսի վերջին չարթուան մէջ:

Սիմնի յաջորդ թիւերը միացեալ պիտի հրատարակուին Սեպտեմբերի մէջ:

Ս Ի Ո Ն

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՓԱՅՄԱՆՆԵՐ

Բոլոր երկիրներու համար՝ ՍԻՈՆի Տարեկան բաժնեգրին է

Եզրպտական	Ղւբաշ	30
Անդլիական	Շէլլ	6
Ամերիկեան	Տելլեր	1, 50

Եռամսեայ կամ վեցամսեայ բաժանորդագրութիւն չկայ.

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆՈՒԿ Է

ՍԻՈՆի իւրաքանչիւր քիւր Եւուսաղէմի մէջ կը վաճառուի 2, 5 Դնկնի.

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Դորձառնութեանց դիւրութեան համար կը խնդրուի ՍԻՈՆի աշխատակիցներէն և բաժանորդներէն որ բաժանորդագրական, տպարանական, դրամական, ևայլն խնդիրներու և գործերու համար դիմեն ուղղակի մեր Տպարանի Տեսչութեան, սա՛ հասցէով.

Direction de l'Imprimerie du Patriarcat Arménien
JÉRUSALEM—Palestine

Իսկ խմբագրական գործերու համար դիմել ուղղակի Խմբագրութեան, սա՛ հասցէով.

Rédaction de la Revue Arménienne SION
Patriarcat Arménien
JÉRUSALEM — Palestine

ԲՈՒԺԱՆԻ և ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Առողջապահական և Գիտական
ամսաթերթերէն (միակը իրենց տե-
սակին մէջ) ՁՐԻ մէկ օրինակ ստա-
նալու համար անմիջապէս հասցէդ
դրկէ M. DERSAHAKIANի 16, Rue
Lamoriuière, Anvers (Belgique) կամ
POUJANKի 126, Fb. St. Denis,
Paris (X), France. 2—5